3 1761 06194928 5

MODERN
ÖNYVTÁR

KESZTI GÖMÖRI JENŐ

PH
3351
S947S78
1910
c.1
ROBARTS

APEST·1910·KIADJA
ER ZSIGMOND·ÉS·FIA
ES·SZÁM·ÁRA·40·FILLÉR

Presented to the

LIBRARY *of the*

UNIVERSITY OF TORONTO

by

GEORGE BISZTRAY

MEGJELENTEK:

1. Thomas Mann: A boldogság akarása. Gömöri Jenő fordítása
2. Pikler Gyula: A lelki élet alaptörvényei. Az eszmélet helye a természetben
3. Kosztolányi Dezső: A szegény kisgyermek panaszai (Magyar Költők I.)
4. Frank Wedekind: Hőstenor (Szinmű) Bánóczi László fordítása
5. Schwarz Gusztáv: Jogi napikérdések
6. Szini Gyula: Stúdiumok
7. Nádai Pál: Bágyadt mosolygás (Tárcák)
8. Szini Gyula: A vándortáska
9. Henri Bergson: Bevezetés a metafizikába. Fogarasi Béla fordítása.
10. Peterdi Andor: A sátor alatt. (Magyar Költők II.)

SZINI GYULA

STÚDIUMOK

— IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI TANULMÁNYOK —

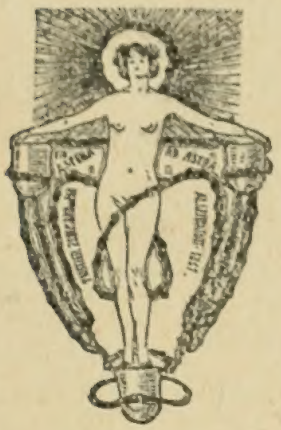

MODERN KÖNYVTÁR 6.

BUDAPEST 1910
POLITZER ZSIGMOND ÉS FIA KÖNYVKERESKEDÉSE

Költeni annyi, mint itélőszéket tartani önmagunk fölött.

(IBSEN)

SZINI GYULA

eddig megjelent művei:

Trilibi és egyéb történetek
Oscar Wilde: Salome. Szini Gyula fordítása
Lelki kalandok (Elbeszélések)
Frank Wedekind: A tavasz ébredése. Szini Gyula fordítása
Egy sápadt asszony (Regény)

A szerző minden jogot, a fordítás jogát is, fenntartja magának

A Modern Könyvtár 1910. június havában indult meg

A MODERN KÖNYVTÁR SZERKESZTŐSÉGE:
VIII. KERÜLET, VAS-UCCA 15/b., I. EM. 18

ELŐSZÓ ÉS EGYÉB KACÉRKODÁS

Ebben a könyvecskében néhány elkárhozott cikkecske van összegyűjtve. Nem fáradtságos tanúlmányok, hanem egy-egy hangulat előszökkenése. Sok dolog elavúlt, sok megváltozott azóta, hogy írtam őket. De nem vitt rá a lélek, hogy pótoljak valamit vagy javítsak rajtuk. Kizökkentek volna a hangulatukból.

A vállalat szerkesztője életrajzi adatokat is kért tőlem. Megvalljam, hogy az életemben nincsenek érdekes külsőségek? Ami pedig a belső életemet illeti, a jó mohamedánok közé tartozom, akik nem szeretnek a házukon ablakot nyitni az uccára.

Születtem Budapesten, ezernyolcszázhetvenhatban október kilencedikén, de ennek a dátumnak annakidején semmi fontosságot nem tulajdonítottam, holott az édesapám, Szini Károly, az újságjában jelentette be az előfizetőinek. Az október kilencedikére különben büszke vagyok, mert ezen a napon született Cervantes is, a »Don Quijote« halhatatlan írója, de több mint háromszáz évvel előttem, amit nehezebben lehet utolérni, mint a teknősbékának Achillest.

Édesapám, akinek gyémánttiszta emléke mellett csak szerényen és szégyenkezve említhetem ingatag, gyarló magamat, belőlem akarta annak az új korszaknak a homo novusát nevelni, akiről álmodozott.

Tiltakozott ellene, hogy megkereszteljenek. Meg akart óvni az iskola járom-műveltségétől. Azt óhajtotta volna, hogy csak azt tanúljam meg, amire kedvem van és nagy festőt akart belőlem kifejleszteni, mert korán észrevette bennem rajzoló képességemet. De az élet exigenciái sokkal erősebbek voltak az ő apostoli elhatározásánál. Megkereszteltek, iskolába adtak és én is elindúltam az életnek azon a sinein, amelyeken az ember keresztlevelet, himlőoltási bizonyítványt, érettségi okmányt, szigorlati tanusítványt és hivatalnoki kinevezést szerez. Voltam nevelő, díjnok, bírósági joggyakornok.

Aztán egyszerre, polgári fogalmak szerint, megbolondúltam. Írtam egy novellát és ezt leközölte a Pesti Napló. Egy hét múlva már bennültem a szerkesztőségében, a legtintásabb íróasztala mellett és csaknem öt évig a napihírek és egyéb újságírói munkák kulija voltam. És mégis életemnek erre az egyszerre sanyarú és káprázatos korszakára boldogan emlékezem vissza. Hajnali tanyákon, lebújnál is förtelmesebb helyeken találkoztam fiatal és máris elzüllött szellemi nagyságokkal. Az újságírói nyomor közös tűzhelyein melegedtünk és majdnem minden jó, értékes emberemmel a kétségbeesés helyein akadtam össze.

Most boldogan látom, hogy nem csalatkoztam bennük és akiben csak értéket fedeztem föl, az egyre bátrabban és biztosabban tör előre. Erősen hiszem és látom, hogy egy olyan kor, amelyben annyi elnyomott lelki erő lappang, sokáig nem maradhat meddő. Ennek a szegény, nyomorúságos országnak legmélyebb, legelnyomottabb rétegeiben hihetetlen szellemi erők és értékek vannak egyelőre elkárhozva. Cinikus, kishitű, káromkodó vagy tűrő Prometheuszaival talán ez ma Európa legérdekesebb országa.

Szerény írásaimon okvetetlenül megvan ennek a kornak a visszfénye: félig kimondott igazságok, nagy nekibuzdulások, csúf kétségbeesés, méla tünődés amaz Ismeretlen előtt, amely fogva, megalázva tartja ezt az országot, holott az első szellemi csatasorban kellene vívnia. De én is ama próféták közé tartozom, akik nem éreznek magukban prófétai hivatást. Irok szeszélyesen, véletlenül, céltalanúl.

Egy kicsi és egy nagyobb novelláskönyvem és egy regényem jelent már meg. Ott állnak a könyvtáramban, néha kacérkodva nézem a hátukon a felírást, de még egyiket sem mertem újra elolvasni. Többnyire novellák vannak bennök, amiket egytől-egyig pénzért írtam, hitvány aranyért (olykor nikkelért is). De néha kigyöngyözött a homlokomon az ihlet verítéke és szédülve menekültem a vallomásaim elől, magam elől. Nem jó ezekre visszagondolni.

Most már nyugodtabban, rendezettebben élek. Négy év óta nős vagyok. Szeretnék még sokat, vagyis inkább keveset, de nagyot alkotni. Néha úgy érzem, hogy sietnem kellene, máskor meg kérdem, hogy — miért?

És amikor az ember egy ilyen életleírás végére ér, akkor veszi észre, hogy még azzal sincs tisztában, hogy mit kezdjen el magával a legnagyobb misztériummal, amit úgy hívnak: az élet.

Budapesten, 1910. november havában

SZINI GYULA

BUDAPESTI GLOSSZÁK

Háromszoros keresztkötéssel a szivemen — én is csaknem egy hiénának adtam oda — nekivágok ennek a nagy épületcsoportnak, amelyet büszkén Budapestnek neveznek.

Nem így képzeltem egykor, nem is olyan régen. Valamikor a mesés Indiákra vágyódtam, hol rózsaszínre festik Benáresz házait és fehér elefántokat ösztökélnek a maharadzsák nyeregtrónja alatt. Vágyódtam aztán nyugat felé, hól esti harangszóra ebédelnek és jóllakottan mennek a bőséges, pompás szinházakba, amelyben a világ ízlését szabják meg. Ábrándjaimban fel-felbukkant az angol kikötők árbócerdeje, amely, mint valami gigászhad, uralkodik a föld felén; felbukkant a tavaszi Páris, amikor a legszebb, amikor a kikelet ibolyákat szór rá, amelyekből költemények lesznek; felbukkantak aztán delfti piros szélmalmok, svéd fenyőfák, német tölgyek, svájci bércek, tört római oszlopok, olasz campanilék, szaracén tornyok, balkáni minarétek. Mindent látni, bírni szerettem volna.

Pálmaálmot álmodtam a Heine fenyőfájával és lassankint gyökeret vertem itt, a futóhomok hazájában. Érzem napról-napra, hogyan leszek lassankint e város szülöttje, falai hogy emelkednek börtönszerű magasságba és hogy az emberek, akiktől menekülni szerettem volna, mint lesznek polgárságom és sorsom társai.

Tehát itt?... körülnézek, mint a rab a cellájában. Nincs szabadulás. Az életet fogytáiglan itt kell lemorzsolnom. És mint valami régi dal vagy mese, amelyet a gyermeki elme élességével őriz az ember, búsan zsong bennem az a néhány sor, amelyet az iskolában erre a kérdésre kellett felelnem: »Mi a haza?«... Vajjon tudták-e azok, akik erre megtanítottak, hogy még szükségem lesz reá. A lemondáshoz egy dalra.

Nem vagyok már a régi lázadó. Kezdem észrevenni, hogy az embereknek körülöttem arcuk van, sőt nyájasak és szépek is tudnak lenni, amit eddig csak asszonyaikról hittem el; mi több: jó verseket tudnak írni, szép szobrokat faragni, pompás színdarabokat és regényeket költeni, jártasak a tudomány és a művészet minden ágában, sőt vannak köztük igazán nagyok, akik meg tudnának táncoltatni néhány külföldi hírest, ha ez a magyar nyelv nem volna oly árva és nem csupán halszagú cseremizekkel, osztyákokkal, vogulokkal vagy — mit bánom! — nargilés, álmos törökökkel tartana rokonságot.

És ha háromszínű zászlót látok lobogni, tudom már, hogy ez az én szinem és ha címert látok, amelyen folyó szeli ketté piros mezőn az egytornyú várat és a háromtornyú bástyafokot, tudom, hogy ez az én címerem. A ti bolondságaitok az én bolondságom, a ti okosságaitok az én okosságom. És ha mindezt mondom, ne tessék szerénytelenségnek, hanem őszinteségnek venni. A régi lázadásból csak ennyim maradt.

*

Gyökeret ver a fa, gyökeret ver az ember; csak az álom száguld tova könnyű lábon, mint a száraz kóró. És oly könnyen szárad is, mint a katáng.

És ha a rákosi homok felől fú a szél, nem is tudjátok, hogy hány katángkórót kerget végig uccáitokon. A beszáradt álmodozók, a leszerelt vágyakozók városa ez.

Vigasztalással jönnék feléjük, de a vigasztalásom is oly szomorú! Hogy odakünn sem tágasabb. Ezt az emberi keblet sehová sem lehet elvinni, hogy össze ne szorúljon, hogy össze ne facsarodjék. Hogy odakünn szebb minden? Csak nagyobb. Bolond, aki a soknak örül, mikor a keveset is alig tudja elviselni. A kit bánt a kis szatócs filléres csalása, vajjon mit érez ott, ahol vérnél véresebb verejtéket habzsolnak össze a tallérok királyai. A szatócson boszankodsz vagy mosolyogsz, az engrosszistától borzadol. Ne menj ki. Péter leszel, »der das Gruseln lernen wollte.« Jobb ülni az ülnivalódon, mint vulkánon.

Mondják, hogy amilyen kerek, olyan rossz is ez a világ. Félj tőle. Vendég legyél csak benne és mint vendég tekintsd meg azt, amit csodának mondanak. Mennél közelebb érsz hozzá, annál kisebb lesz, mennél inkább távolodsz majd tőle, annál nagyobbra nő. Ez a vágy mértani haladványa. És

a legboldogabb vágyakozók azok, akik otthon is meg tudtak maradni vendégnek. A legelőbbkelő lelkű emberek csak hotelszobát bérelnek a nagyvilágban. Hiszen legjobb, legkedvesebb pincéreink — a vágyaink.

És még egyet: a te városod, amelyet olyan kevésre becsülsz, van olyan világcsodája, mint a »Niagara-Falls.« Képzeld el, hogy te o t t volnál és a szemed előtt felcsillana ez az ezeregyéji fogalom, hogy: Budapest! Még csak olyan messzire sem kell menned, egyszerűen élj i t t úgy, mintha voltakép az előkelő Tite-streeten lenne ötszobás lakásod és meg fogod látni, hogy micsoda exotikus, érdekes város ez, amelyet a sors kijelölt a számodra. Élj egyáltalában úgy a földön, mintha a nap körül volna körutazási jegyed.

*

A lustaságnak ilyen kozmikus elszélesítése és igazolása természetesen szintén rejt magában sok bolondságot. Szokratesz vagy Immanuel Kant, akik az egész világot át merték fogni, nem mentek tovább a piraeusi kikötőnél, illetve a Koenigsberger Hafennél. És mégis igazat adunk nekik, bár ezzel elismerjük, hogy ennek a földnek szörnyen egyformának kell lenni, mert egy mustrájából megtapogathatjuk egész silány szövedékét.

Vajion ezek után mit mondjunk azokról, akik tudnak elszakadni? Az egyikről, aki Párisban magyar nótákat fütyült, csárdást táncolt törékeny, kíváncsi francia nők előtt és az egész világon meghordoztatta hatalmas vásznán »Krisztust Pilátus előtt.« Vagy a másikról, aki Lénárd-sugaraival a magyar nimbuszt növelte a külföld előtt. És a többiekről, akik dicsőséget szereztek kicsiny hazájuknak?

Ezek nem álmodozók. Megvolt bennük az a hatalmas energia, amely nagy méreteket tud megvalósítani. De még ezek is megszédültek néha odakünn. Haza kellett jönniök Macedóniába, ha egy hónapra is, hogy megint visszanyerjék nagyméretük önérzetét. Épp Munkácsiról olvasom egy 1870-iki újságban:

— Munkácsi Mihály... most Pesten van. Párisból tért meg Lajos aranyokkal és hírnévvel. Estéit többnyire meghitt baráti körben tölti a K. kávéház egy szellős zugában, melyet azonban jegeskávépoharak és füstfelhők áthatlan láncként védelmeznek az »idegenek« ostroma ellen. A műbarátok egyike mindenképen be szeretett volna jutni az erődbe.

A nyolc hosszúszárú sziporkázó törökpipa nem ijesztette vissza...

Ez szinte úgy hat rám, mint valami mitológiai kép. A modern Antaeus, aki visszatér az anyaföldhöz és akit a kávéházban hosszúszárú sziporkázó török-pipával őriznek, hogy pihenhessen a szülőföldje sanyarú kebelén.

Ma már nem szokás csibukkal ülni a kávéházban, a pipák közül csak a kis angol matrózpipa fashionable és a fiatal bohémek cigarettafüstöt fújnak az Antaeusok orra alá. De ezek az Antaeusok nem erősebbek-e, mert hívek maradtak a földhöz, vagy igazán szükség van-e reá, hogy az Antaeusok elszakadjanak a humusztól, ha erejüket igazán ki akarják fejteni?

Nehéz, talán lehetetlen is erre felelni. Voltak autochtoniaink, akik itt lettek nagygyá, de még többen voltak, akiknek ki kellett menniök. A métier is sokat tesz, mert festő, szobrász, zenész, orvos, mérnök hazája széles e világ. Viszont azok, akik a nyelvhez, vagy egyéb intézményhez vannak forrva, azoknak ez a haza bölcsőjük s majdan sírjuk is.

Szó sincs róla, nálunk az ízlés mindig kifelé álmodozó volt. Sokáig magyarul sem érdemes beszélni. Ma is divatja és keletje (nomen et omen) van mindannak, ami külföldi. Igy van ez mindenütt erre kelet felé. Bukarestben talán jobban ismerik a francia irodalmat, mint Párisban és Oroszországban a jobbizlésű emberek mind tudnak franciául. Ezen nem lehet csodálkozni.

Azon sem, hogy az írók valamennyien kezdő vagy végzett chauvinisták. Ez sokat megmagyaráz, csaknem mindent. A chauvinismus, amely szellemi gátakat emel a külföld, igazabban: az élet fluktuációival szemben, tehát valóságos holtágat csinál mindenben, csak ott lehet erős, ahol az ellenőrzők, az írók maguk is született chauvinek. Ha a magyar nyelv árvaságát tekintjük, még azt is megértjük, hogy egész Európában talán nálunk legerősebb mindenben a védővámos gondolkodás.

Amilyen chauvinisták az írók, olyan kifelé álmodozó ízlésű a közönségünk. Ha propagandát lehetne csinálni a nyugattal való intenziv érintkezés eszméjének, csak a közönség és nem az írók között sikerülne. De nem is kell propagandát csinálni. A két tényező örökös harcban áll egymással és amit az egyik bedug, azt a másik kinyitja. Efelől nyugodtan lehet aludni.

Ha azonban valaki még ezután is álmatlan marad, annak megsúghatjuk, hogy tulajdonkép az írók sem olyan chau-

vinek, amilyeneknek látszanak. Hiszen az író, a művész lelke számára is az ihlet forrása a távolság, a nem egészen ismerés exotikuma, a művelt nyugat, a nyugati művészet és a világba nyúló perspektiva.

Még a holt ágak békakuruttyolásában is meghallhatja a figyelmes fül az idegen melódiát, amelyet feléjük hozott a szél és több-kisebb öntudattal meg is tanultak. A Sprachwarte, a Germanischer Kämpe, a Ligue de la Patrie, a Home Rule melódiája alig-alig változik meg »honi« hegedűinkön is. Ha a chauvinek tudnák, hogy ők milyen kozmopolíták!

*

A kis Caesarok világa ez a város. Akik utolsók lennének Rómában, örűlnek, hogy itt születtek elsőknek. Akikről itt hasábokat írnak, külföldön legfeljebb, ha két ingyen sort kapnak.

Lépten-nyomon ilyen kis Caesarokkal találkozom. Olykor megemelem a kalapomat, de a bélésbe belemosolygok. Mindenki így tesz velük, én is megtehetem. Ők megelégesznek ezzel a kalaplevevéssel, mi pedig mosolyoghatunk. Mert tudjuk, hogy Rómában bezzeg ...

És a kis Caesaroktól tanúlnak az apróbbak is. Ők is elsők akarnak lenni az utolsók közt. Ebben a városban mindenkinek van valakije, akin titokban mosolyog és valakije, aki rajta mosolyog titokban. Csaknem minden ember külön kaszt és nyílvános helyen nem is ül le a másik kaszthoz, legfeljebb azért, hogy kinézze. Annyi megvető arckifejezést sehol a világon nem lehet látni, mint ép Budapesten. A protzok világa ez.

*

Átmeneti világ. Sem olyan semminek nem érzi magát az ember benne, mint valami kétmilliós emberbolyban, sem olyan potentátnak, mint egy mezővárosban. Már nem ismerünk mindenkit, de nagyon sok emberről tudjuk még, hogy a leányának hamis a foga.

Még nagyon belelátunk egymás szájába. Kis koncokért nagy, de nem előkelő verekedések folynak.

Néha még nagyvilági mozgalmat is tudunk csinálni. Egy szép napon megállítják Magyarországon az összes vonatokat. Egy másik szép napon leszavazzák a harminc év óta egyedűl üdvözítő kormányt. Mindezek szép, nagy kon-

cepciójú, úgyszólván mondain dolgok. De a folytatásuk még mindig »balkáni« karrikatura.

Építjük a nagy aklokat a művészi kincsek számára és néhány rézgarast tudunk csak bennük elhelyezni. Építjük a Panteonokat és egyelőre a portás ül csak benne.

Olybá tünik fel ez a város, mint az olyan furcsa ember, aki ülőhelyében hatalmas, izmos mellkasú birkózónak látszik, csak mikor feláll és járni kezd, látszik a tömpe, apró lába. Van valami fenséges a nyugalmában és valami kómikus a mozgásában.

*

Bölcselők számára való hely. Nincs olyan messze a pusztában, hogy a kiáltó szó oda sem hallik, de nincs is úgy benne a lármában, hogy a gondolkodást zavarná.

Csak az a furcsa, hogy nincsenek bölcselőink.

Van »Königsberg bölcse«, vagy »Jasznaja-Polyána bölcse«, van »frankfurti bölcsész« és nincs, pedig oly jól hangzanék: »Budapest filozófusa«. Apáczai Cseri Jánostól nem igen vittük tovább a gondolkodás szekerét.

A filozófiai brancheról egyéb brancheok is eszünkbe jutnak. A tudomány, irodalom és művészet minden ágában vannak kiváló embereink, de alig kegyeskedünk őket észrevenni. A tudósok közül legfeljebb a nyelvészek vonják néha magukra a figyelmet egy kis csetepatéval. Ahol még a politikai és nyelvészkedő vita az összeülő emberek legkedvesebb szórakozása, ott még idillikus az élet és kedves, mint a »tiszaparti rózsa« levelezése a »túladunai violával«.

Az egymás kölcsönös negligálásának — ami talán azért van, mert még nagyon közel vagyunk egymáshoz — a legmulatságosabb esetei merülnek fel. Egy vállalat például megcsinálja a magyar regény első határkövét, egy gyűjteményes vállalatot, amelyben a legrégibb irótól kezdve a legújabbakig mindenki szerepel, csak egy nem, aki talán a legkiválóbb az újabbak közt és már néhány chef d'oeuvrerel gazdagította regényirodalmunkat. Mint »Midás király« még nem vagyunk olyan böviben az aranynak, hogy ki nem ismerhetnők magunkat benne.

Sokat mondhatnék arról, ami még nincs, még többet arról, ami csak félig van. De legyenek ezek a glosszák olyan befejezetlenek, mint maga Budapest.

*

Inkább arról beszélek, ami van, ami szép. A legszebb benne, hogy fejlődik, főként, hogy a szemünk előtt fejlődik. Hiába, a választóvízszerű gondolkodás is megáll, meghököl annál a pontnál, ami él és növekszik.

Ez a legcsodálatosabb tünemény a világon. Az élet, a növekvés, amely van, amelyről még akkor is tudomást kellene vennünk, ha makacsúl tagadnók.

A bimbónyílásban, a virágzásban több meggyőző erő van, mint agnosztikus elméletekben, amelyekből nem pattan ki egyetlen illatos szirom sem.

Kimégy a városból, hol gyermekkorodban még réti füvek közt játszottál és a helyén már egy új város emelkedését látod. Apáid beszélnek még olyan időkről, amikor alig járt lélek az uccán este olajos lámpások alatt, amikor még az egyetlen színházat mocsár vette körül, amikor az emberek még nem mertek kijárni oda, ahol te most fényes kirakatok közt naponkint alásfelezel.

Minden szám, amellyel ez a népesség szaporodik, minden ház, amellyel ez a város gyarapodik, úgyszólván a szemed előtt történt és részt vettél a növekvés gyönyörűségében, mint a kertész, aki még februáriusban látta a fát.

Ez a virulás, zsendülés, pezsdülés, amelynek lüktetését magadban is érzed, amellyel a magad meleg növekedését is érezheted, tesz részesévé ennek az erős, nagyratermett városnak.

Ha csak vendég is vagy ezen a földön, megizlelhetted az életet, amely sírodon túl is virulni fog.

WILDE OSZKÁR

I.

A londoni Saint-James-szinházban, ahol a »Lady Windermere legyezője« először került színre, a közönség tapsvihara közt megjelent Wilde Oszkár, hogy égő cigarettával a kezében a következő kis dikciót intézze a publikumhoz:

— Örömmel konstatálom, hogy önök el vannak ragadtatva a darabomtól. Remélem, hogy ezentúl méltányolni fognak.

Szólt és távozott, mint egy félisten. Akkor volt dicsősége zenitjén, a londoni társaságokban akkor ünnepelték modern Alkibiádeszként, de előkelő allürjeivel, főként azonban óriási szellemi fölényével annyi ellenséget szerzett már magának, hogy ezek csak a kedvező alkalmat lesték, amikor lecsaphatnak prédájukra. Az alkalom nem soká késett. London félistenéből, akinek a darabjait egy napon egyszerre háromnégy szinház is játszotta, félév múlva a Reading Gaol kopaszra nyírt, darócruhás fegyence lett. 1895. május 25-én két évi kényszermunkára ítélték és azóta a legújabb időkig Londonban még a nevét sem ejtették ki.

Sok idő kellett hozzá, hogy az angolok megbéküljenek az emlékével. Már kezdtek nevetségessé lenni csökönyösségükkel, mert egész Európa, élükön a franciákkal és németekkel olyan érdeklődéssel kutatja Wilde életét és írását, amelyhez képest az angolok hallgatása, »splendid isolation«-je szánalmas erkölcsbiráskodásnak látszott. Wilde Oszkár végre Európán keresztül másodszor is meghódította Londont. Nemcsak a darabjait adják újra elő, hanem az angol kiadók újra kinyomatják műveit, amelyeket annak idején az állam konfiskált, vagy amelyek Wilde életében is olyan kis számban jelentek meg, hogy eredeti példányuk ma ritkaságszámba megy.

A franciák, akik közt oly szívesen forgott, valamivel jobban szeretik és csaknem jobban ismerik. Mindazok, akikkel még életében érintkezett, akiket a párisi szalonokban, később a párisi lebújokban hedonikus világfelfogásával, káprázlató, mesével ékes beszédével elbűvölt, csaknem egyhangúlag arra a meglepő ítéletre jutnak, hogy Wilde Oszkár művei szinte szegényesek ahhoz képest, amit ő magában rejtett és ami beszédein, mint tudás és szellem átcsillogott.

— A műveiben — írja Ernest La Jeunesse — alig lehet őt megtalálni. Szellemesek és előkelők, de kicsinyek hozzá mérten.

És ő maga is így szólt egyszer André Gidehez:

— Tudja-e, mi az én életem nagy tragédiája? Hogy a zsenimet az életembe fektettem, a műveimbe csak a talentumomat helyeztem belé.

Ezek a kijelentések annál meglepőbbek, mennél inkább bámulja az ember Wilde műveiben költői nyelvének pazar gazdagságát, mese-invenciójának kifogyhatatlanságát és szellemének örökös feszültségét, amelytől aforizmáinak villámai cikáznak szakadatlanúl. Ha az, amit betű őrzött meg számunkra kicsi ahhoz képest, ami az élő emberben volt, csodálkozva kérdezhetjük: milyen volt ez az ember és milyen volt az élete ünnepe, amely Páris legnagyobb szellemeit is elragadta.

Ez az élet, amelyet hellén félelmetlenséggel és angol idegzettel élt, a franciák szemében impozánsabb volt, mint az írása. De ez volt egyszersmind a tragikuma is, ha annak szabad nevezni. Wilde egyszer magamagát the King of Life-nek, az élet királyának mondta, nyílván tréfásan. De a jelző pontosan ráillik. Az élet királya volt és ezért sújtott le reá leghamarább az élet végzete. Az élet koldusait — akik néha bíborpalástban is csak alamizsnákból élnek — ez a csapás nem érheti utól, mert elbújnak előle. Wilde ama ritka emberek közé tartozott, akik szembe mernek nézni az élettel, az emberekkel. És róla mondják, hogy »álmodó« volt! Ilyen értelemben Napoleont is álmodónak lehet nevezni. Ő is elbukott, mint Napoleon és negyvenötéves korára már szellemi és testi romot csináltak belőle. Az, aki az életet is, mint a művészetet magamagáért, »la vie pour la vie« élte, a művészetet volt kénytelen elhanyagolni, hogy az életben csalódva, újra meg újra visszatérjen hozzá.

Művészete szempontjából is tehát felette érdekes az életefolyása, amely nála, az Élet Királyánál, mint írónál is jelentőségében sokat nyer.

— — — — — — — — — — — — — — —

Wilde Oszkár 1856. október 15-én Dublinben született. Eredetére nézve tehát írországi és katolikus. Az Oszkár nevet keresztapjáról, Oszkár svéd királyról kapta, akit nyilván a Wilde Oszkár anyja kért fel erre a tisztre. Ez a kis hiúság, úgy látszik, jellemző arra a különben rendkívül szellemes és művelt nőre, aki a modern Angolország egyik legnagyobb íróját szülte. Ő maga is, Speranza álnéven az ír-kérdésben a tollával harcolt. A fia egész életén át rajongott ezért az asszonyért, aki fiának valóságos managerje volt. Így például Londonban, a Grosvenor Square-on, irodalmi szalont nyitott, hogy fiának utat egyengessen az előkelő világba és egész »Oscarianismust« teremtett. El lehet képzelni örömét és diadalát, amikor megérhette, hogy Oszkár fia London első drámaírója lett, de meg kellett érnie a Madonnasorsot, a fia katasztrófáját is. Ez a csapás sírba is vitte. A fia nem mehetett el a temetésére, mert ép akkor a szomorú szigorú Reading foglya volt.

Wilde William, az író apja, kisebb jelentőségű, de nem jelentéktelen ember. Dublinben keresett seborvos volt és emellett kényelmesen élhetett passziójának, a régiségek és ritkaságok gyűjtésének. Ezt a szenvedelmet a fia is örökölte tőle. Az író szüleiben tehát már láthatjuk azokat a hajlandóságokat, amelyek később benne művészi magaslatra emelkedtek. A nevelése is hozzájárult ahhoz, hogy az esztétikai gyönyörűségek Lucullusa legyen belőle.

A dicsőséget igen korán megkóstolta. Már a középiskolában, a dublini Trinity Collegeben aranyérmet kapott a görög nyelvből. Ifjúságának legszebb éveit az oxfordi Magdalen Collegeben töltötte. Szívvel-lélekkel nekifeküdhetett filozófiai és esztétikai tanulmányainak, egyik vakációját tanítójával Olaszországban töltötte, ahol Ravenna ragadta meg leginkább. A kollégiumban egyre-másra díjakat nyert és első verskötetét — Poems by Oscar Wilde — az egyetemi nagydíjjal tüntették ki. Nemsokára — 1878-ban — megjelenik a »Ravenna« című költeménye is. Barátai mint nagy írót ünnepelték már és nem csoda, hogy az egyetemi, félig-meddig nyárspolgári pálya már nem volt ínyére.

Anyjával Londonba költözött, belekerült a nagy társaság forgatagába és húsz egynéhány éves korában már úgy beszéltek róla, mint valami modern Alkibiádeszről. Ekkor ébredt fel benne leginkább apjának a passziója, a ritkasággyűjtés, amely nála szertelen, fiatalos, irodalmi fetisizmus lett. Megvette például árverésen a Carlyle íróasztalát és ezen dolgozott, még pedig olyan ruhában, mint egykor Balzac: fehér barátcsuhában, övén papírvágó-késsel, lábán

maroquin sarúval. Az uccán feltűnő és mindig más ruhában mutatkozott. Egyszer megcsináltatta azt a kosztümöt, amelyet Balzac az egyik regényhősére, Lucien de Rubempreera szabott, máskor a Théophile Gauthier színes brokátmellényeit utánozta, egyszer pedig a haját a párisi Louvreban levő Nero-fej mintájára fésültette. Főként ebből a korából származnak azok az anekdóták, amelyek voltaképp csak ifjúi szertelenségek, de nála soha sincsenek művészi ízlés híján. Például egy koldus alkalmatlankodott neki folyton, ha távozott hazulról, és piszkos rongyaival tette kellemetlenné előtte az uccát. Wilde fantasztikus kolduskosztümöt csináltatott neki és mint házi szegényét fizette azontúl. Ezt az anekdótát, amelynek nem kell ép igaznak lenni, csak az tudja megérteni, aki olvasta az ő »The young King« című regéjét. És az efféle legendák néha inkább különös könyveire, vagy a saját szellemesen torz ötleteire vihetők vissza, mint a valóságra. Egyelőre többet ártottak neki, mint használtak. A tekintélyes emberek nagyszájú piperkőcnek tartották és nem vették komolyan sem őt magát, sem zöld szekfűit. Költeményei, essayi, ifjúkori művei, mint a »The Duchess of Padua« és a »Vera or the Nihilists«, meg pompás történetei: »The Happy Prince and other Stories«, »The Portrait of Mr. W. H.« (a Shakespeare-szonettek problémájáról) csupán kisebb, distingvált körökben keltettek feltűnést. Az irodalom ekkor még többe került neki, mint amennyit jövedelmezett. 1884-ben megházasodott, elvette feleségül a meglehetősen gazdag és szép miss Lloydot, akitől két gyermeke született. A házasság még nagyobb gondokat rótt rá, úgy hogy komolyan hozzá kellett látnia a kenyérkeresethez. Azt hitte, hogy egy amerikai felolvasó körúton összeteremti majd a kellő pénzt. 1899-ben átkelt az Oceánon és az amerikaiaknak előadásokat tartott a saját műveiből, vagy azokról a legújabb művészi és irodalmi irányokról, amelyeknek hívéül szegődött. A Whistler és Albert Moore képeinek, meg a Rennell Rodd költeményeinek a hírét terjesztette el Amerikában, de körútja végeredményében anyagi kudarccal végződött.

Ekkor Párisba ment, hová a lelke leginkább vonzotta. Megjelenése egyenesen tüneményes volt. Akikkel csak érintkezett, pedig Páris legelőbbkelő szellemeivel került össze, el voltak ragadtatva szellemétől, egyéniségétől és különösen francia társalgásától, amelyet csaknem olyan jól vitt, mint anyanyelvét. Hogy milyen hatást tett a párisiakra, arra nézve legjellemzőbb Maurice Barrés kijelentése, hogy Wilde »születésére nézve írországi, érzésére nézve olasz,

hajlamában görög és blaguejával, meg reklámjával pedig párisi« volt. Wilde Párisban nagy lábon élt. A Quai Voltairen lakott a Voltaireről elnevezett szállóban, fejedelmi pompa közepett. Ugy élt,mintha Bourget Londonban élne, jegyzi meg Henri de Régnier, a szimbolista költő. A párisi társaság legelőbbkelő szellemeivel érintkezett, Bourget-vel, Edmond Goncourt-ral és Sarah Bernhardt-tal. Sarah Bernhardt alkudozott is vele »Salomé« cimü drámájáról. Wilde egyszer Verlainenel is találkozott, aki akkor már teljesen züllött külsejü volt. Az elegáns világfi mégis a legmélyebb hódolattal közeledett Verlaine felé, aki nem ép a legideálisabb állapotban volt. Később, mikor ő maga is züllötten tanyázott a párisi kávéházakban, ugy hogy az emberek nem mertek hozzá közeledni, szóbahozta Verlainet:

— Ha Verlainenel találkoztam, sohasem szégyeltem magam miatta, — mondotta. — Gazdag voltam, jó sorsban éltem és hirem is volt. De éreztem, hogy csak megtiszteltetés számomra, ha vele látnak, még akkor is, ha Verlaine ittas volt.

II.

A fényűző párisi élet sokba került Wildenek és ezért visszatért Londonba. Már ismerték a nevét, a könyveit, de korántsem volt annyi jövedelme, amivel pazar háztartását fenntarthatta volna. Az előkelő Tite Streeten lakott, a legelőbbkelő emberekkel barátkozott és ehhez sok, sok pénz kellett. Kénytelen volt vidéken felolvasásokat tartani és egy női divatlap szerkesztését is elvállalni. A barátai előtt, akik efféle keresetforrásra nem szorúltak rá, titkolnia kellett, hogy abban az időben, amelyet a társaságuktól megvon, a legidegölőbb munkát végzi. Talán innen van az a legenda, hogy a regényeit és a színdarabjait fogadásból néhány nap alatt írta. Wilde mindig sokkal jobbizlésű ember volt, semhogy barátjait anyagi gondjaival háborgatta volna és az, ami nála nagyzásnak, nagyuri hóbortnak látszik, voltakép esztétikus viselkedés, amelynek hiányát másokban annyira érezte, magától azonban megkövetelte.

Hogy mily lelkiismeretes munkás volt, azt egy vallomása mutatja:

— Ma délelőtt — szólt egyszer egy barátjának — korrektúra-íveket olvastam és egy kommát kitörűltem; délután a kommát visszatettem ugyanerre a helyre.

Az előkelő társaságban ismerkedett meg a fiatal Douglas lorddal, aki a legjobb barátja, de egyszersmind a végzete lett. Mindketten írók és csaknem egyenlő hajlandóságú, izlésű emberek voltak, azzal a külömbséggel, hogy lord Douglas elérhetetlen mintaképét látta Wildeben. Barátságuk legszebb kora következett. Wilde akkor írta a »Dorian Grayt«, amelyből közeli dicsőségének és gyors bukásának sejtése remeg ki. Az »Intentions« szellemes paradoxonjai is körül-

belül ebből az időből valók. A »Salomé«-t is angol nyelvre ekkor fordította le lord Douglas. Előkelő és nagy, de előkelő és »kicsiny« revűkben is ekkor indította meg Wilde azt a hatalmas szellemi termelést, amelyet most kezdenek összegyűjteni. A kis revűkben pedig a két barátnak azok a költeményei jelentek meg, amelyek később a bűnpör anyagául szolgáltak. Wilde Oszkár azonban még mindig nem volt egészen »arrivé«.

A szinház hozta meg teljes népszerűségét. 1892 februárjától 1895 februárjáig London legelőbbkelő szinpadjain adták azokat a szindarabjait, amelyek legfőbb célja volt, hogy az embereket és különösen az angol »superten«-t, a felső tízezret ostorozza, javítsa. A »Lady Windermere legyezője« volt az első nagy siker. Utána következtek: a »Woman of no Importance« (A jelentéktelen asszony), »Bunbury or The Importance of Being Earnest« (Bunbury vagy a komolyság fontossága), »An ideal husband« (Egy ideális férj), amelyek nemcsak megteremtették Wilde óriási népszerűségét, hanem tantiémjeikkel pazar életmódját is megkönnyebbitették.

A gyors és fokozott munkásság, az előkelő társaság életmódja kissé megviselték Wilde idegeit és ezért pihenni Párisba, azután Algirba ment. Akkor már Párisban és Londonban olyan hirek terjedtek el róla, amelyek miatt az ismerősei elkerülték őt az uccán, mint ahogy »Dorian Gray«-ben azt előre megérezte, megjósolta. A híreket Queensbury márki terjesztette róla, lord Douglas apja. A márki annyira provokálta a botrányt, hogy 1895 február 14-én a Saint-James szinházban felbérelt emberek segitségével megzavarta a »Bunbury« előadását.

Wilde meghallotta ennek a hírét és Algirból sietett vissza Londonba. André Gide, aki még Párisból jó barátja volt, lebeszélte erről az utazásról, amelyet egyenesen az oroszlánok barlangjába való indulásnak tekintett.

— Az én barátaim — kiáltott fel Wilde — igazán pompásak! Óvatosságot ajánlanak, óvatosságot! Mintha én egyáltalán tudnék óvatos lenni. Ez annyi volna, mint visszafordúlni. Holott nekem olyan messzire kell mennem, amennyire csak lehet...

Másnap Wilde már hazautazott. Amint Londonba megérkezett és az előkelően exkluziv Albermarle-klubba ment, a portás átadta neki Queensbury márki nyilt levelezőlapját, amelyen sértés sértésre volt halmozva. Angliában nem ismerik a párbajt és ezért Wilde az ügyvédjét bizta meg, hogy a márki ellen indítsa meg a becsületsértési pert.

Ezzel kezdődött meg az az izgalmas dráma, amelyről nemcsak London, hanem az egész világ tudomást vett. Ne essünk sokakkal abba a tévedésbe, hogy e botrány nélkül Wilde híre a szigetországon túl nem jutott volna. Hiszen már életében is ép oly jól ismerték Párisban, mint Londonban és annak, akit ez a két világváros nagyggá avat, az európai híre már kétségen felül áll. A botrány csak elhomályosította Dorian Gray, illetve Wilde Oszkár vonásait. Ami e botrány igaz történetét illeti, azzal senki sincs tisztában. Még az sincs kizárva, hogy Wilde igazságszolgáltatási tévedésnek esett áldozatúl. Így például a »Reynolds Newspaper« című hetilap bebizonyította, hogy azok a tanuk, akik Wilde ellen vallottak, meg voltak vesztegetve és az egyik koronatanú később bűnbánóan megvallotta, hogy nem fogadott volna el Queensbury márkitól pénzt, ha tudta volna, hogy mi lesz a pör vége.

A becsületsértési pört 1895. április 3—5. közt tárgyalták és mivel a márki tanui Wilde ellen vallottak, lord Douglas apját fölmentették. Ekkor megindult a hivatalos eljárás Wilde ellen. Be van bizonyítva, hogy a hivatalos körök az utolsó pillanatig halasztották a letartóztatását, hogy ideje legyen a szökésre. Wilde makacsul hangoztatta, hogy ártatlan és a Cadogan-szállóban, barátai társaságában, várta be, míg le nem tartóztatták. 1895. április 30-án tárgyalta bűnpörét a Central Criminal Court. Néhány megvesztegetett tanú és néhány csodaszép költemény, ezek voltak a terhelő tanubizonyságok. Május elsején az esküdtek visszavonúltak, de nem tudtak határozni. Egyik sem vállalta el a Wilde elítélését. Május 22-én másodszor tárgyalták a pört és ezúttal az esküdtek már úgy voltak összeválogatva, hogy el kellett ítélniök Wildet. Május 25-én két évi kényszermunkára ítélték (»to be imprisoned and kept to hard labour for two years«). Később még a csődbíróság (Bankruptcy Court) előtt is meg kellett jelennie. Itt kiderült, hogy bár évi háromezer font sterling (66,000 korona) jövedelme volt, a bűnpöre következtében egész vagyona összeomlott.

Wildet elítélése után a Wandworth-fogházba, onnan pedig a Reading Gaol nevű fegyházba vitték át. Ekkor történt, hogy egy nyárspolgár erkölcsi felháborodásában Wilde arcába köpött. Az »élet királyára« még ennél is rosszabb sors várakozott. Kétévi börtöni élet, inkább sínlődés. Mindezt büszke türelemmel viselte. Soha életében nem tett szemrehányást vádlóinak.

A Reading Gaol emlékét művei közt egy művészien tökéletes ballada (The Ballad of Reading Gaol) és egy cikk

őrzi, amelyet a »Times« kiadójához írt, abból az alkalomból, hogy a fegyházból elmozdítottak egy börtönőrt, mert pártfogásába vett egy fogoly gyermeket.

A katasztrófa nagy nyomot hagyott Wilde Oszkár lelkén. Egészen más ember lett belőle és lelki átváltozását ő maga mondja el ezekkel a gyönyörű szavakkal:

— O dear! — szólt egyszer André Gidehez — csodálatos dolog a r é s z v é t; és én nem ismertem! Érezte-e ön valaha, milyen csodálatos dolog a részvét? Én részemről minden este térden köszönöm meg az Istennek, hogy megtanított reá. Mert én kőszívvel mentem a börtönbe, csak az élvezetre gondoltam. A részvét belopózott a szivembe, megértettem, hogy a részvét a legnagyobb, a legszebb dolog a világon... És ezért nem tudok haragudni azokra, akik szenvedéseim okozói voltak; sem azokra, akik elítéltek, egyáltalán senkire; mert nélkülök nem ismertem volna meg mindezt.

És később ez a vallomása:

— Az életem olyan, mint a művészi munka; a művész sosem kezd valamibe másodszor... Az életem a börtön előtt tökéletesen sikerült. Most már lezárt dolog.

És csakugyan azok az évek, amiket még ezután élt, nem mennek életszámba. Angliában nem volt maradása. Különben is teljesen vagyontalan volt már. Egy hölgy szánalomból ezer font sterlinget ajándékozott neki. Ezzel a pénzzel elbujt a világ elől. Dieppe közelében, Le Petit Berneval faluban élt Sebastien M e l m o t h néven. Ezt az álnevet Balzac egyik regényéből kölcsönözte. Még itt sem tudta teljesen megtagadni magát.

A kis falu unalmából Párisba menekült. Erről a párisi exilumáról Ernest La Jeunesse festette a legmeghatóbb képet. Ezt írja Wilderől:

— ...Arca minden vonása sírásra hajlott. Szeme két könygödörnek látszott, amit sápadt könyáradatok vájtak. Színtelen ajka, amely ormótlanúl eltorzult és olyan volt, mint aludt vércsomó, egybeolvadt fájdalmasan vonagló állával, amelyre szőrszálak borúltak és amely duzzadtan lagymatag volt, mint a gyakori kétségbeesés és borzadás rohamai után szokott lenni. Mint valami szivacs-kolosszus, mint valami óriási karrikatura hajlott egy pohár »Manhattan« vagy egy »szódás Grand Whisky« fölé és néhány embernek, akiket futólag bemutattak neki, néhány barátjának, néhány kíváncsinak gyártotta újra meg újra kissé sápadt paradoxonjait, rögtönözte régi rögtönzéseit. El is akarta magát ringatni

velük és fel is akarta magát rázni. Be akarta maga előtt bizonyítani, hogy még tud valamit. Mindent tudott. Ismerte Dante Alighieri kommentátorait és kommentárjaikat, Dante Gabriel Rosetti kútforrásait, valamennyi csata és anekdóta történetét. Élénken vitatkozott, mint valami fiatal ember, aztán mosolyogni kezdett, egy elátkozott ember mosolygásával és semmiségek miatt oly heves nevetésbe tört ki, hogy nagy hasa és dupla tokája csak úgy rengett bele. Nehézkesen és akadozva, szót szóra rakva és lázas erőfeszítéssel gondolt ki lenge parabolákat: egy úr történetét, aki hamispénzt kapott a kezébe és keresi azt a költött királyt, akinek a képemása van a hamispénzre kiverve...

Barátai meg próbálták néhányszor menteni az élet számára. Lord Douglas egyszer levitte Nápolyba. Már nem használt. Wilde Oszkár negyvennégyéves korában már testileg is rom volt.

— Egy nap — meséli La Jeunesse — lefekszik azzal az ürügygyel, hogy osztrigával megmérgezte magát. Az ágyat már alig hagyja el, nyomorúság és halálfélelem közepett él. Minden történetét egyszerre beszéli el: egy emberfeletti tüzijáték vakító, sziporkázó, utolsó fénye ez...

És aztán a vég vége:

— A város végén egy kopár teremben, 1900. november 30-án, tizenhárom ember levett kalappal állt egy koporsó előtt, amely a tizenhármas számot viseli...

A JUDAEAI HERCEGNŐ

I.

A judaeai hercegkisasszony, aki bűbájos táncáért a Jokanaan próféta fejét kérte Heródes Antipas negyedes fejedelemtől, valósággal második renaissanceát ünnepli a modern művészetben. Flaubert, Massenet, Wilde Oszkár, Aubrey Beardsley, Richard Strausz és Max Klinger mer.tet'ek ihlete: a zsidó princesse alakjából, aki a keresztény időszámítás első éveiben élt és akiről feljegyzés maradt fenn a Máté evangéliumának tizennegyedik fejezetében.

Máté még nem ismeri a »Salomé« nevet, ő csak »Herodiás leányá«-nak mondja a hercegnőt, akinek a neve ma minden ajkon van. Nyilván a középkori legendákban merült fel először a »Salomé« név és innen terjedt el az egész világba. Már a középkor legelején szívesen veszik tollukra a krónikások a próféta és a judaeai hercegnő történetét, amelyet római és germán mithoszokkal kevernek. Veronai Ratherius és Wormsi Burkard ezt írják: »Salomé, János iránt szerelemre gyuladt, amelyet az nem viszonzott. Mikor a tálban feléje nyújtott fejet meg akarta csókolni, az elkezdett hevesen fújni. Ez a szél a világűrbe száműzte a szerencsétlen nőt, aki ott lebeg most szüntelenül.«

Ratheriusnál Salomé pogány istennővé válik, akinek alá van vetve a világ harmadrésze. Így megy át Salomé a germán mitológiába, ahol éjszakai boszorkányjárások élén lovagol és meg nem keresztelt gyermekek lelkei követik. A középkori költészet is szívesen felkapta a tancos judaeai hercegnő alakját, amely minduntalan felbukkan az akkori idők vallásos költészetében.

Az első »modern« Salome a latin Reinardus-költeményben jelenik meg, amelynek a szerzője valószínűleg a tizenkettedik századbeli flandriai magister Nivardus. Ebben a költeményben Salome megesküszik, hogy amíg a próféta

él, más férfit nem fog megcsókolni, mire mostohaapja, Heródes, aki Salomébe szerelmes, levágatja a János fejét és Salomét arra kényszeríti, hogy a lemetszett főt megcsókolja. Itt lép fel először a Salomé szerelmi motivuma, amelyet Máté evangelista még nem ismer.

Látnivaló, hogy Salomé alakját már az ájtatos középkori krónikások és költők különfélekép, szinte azt lehet mondani, hogy egyénileg fogták fel. Az érdeklődés sohasem szünt meg iránta, talán főkép azért, mert az egész új testamentumban nincs más női alak, akihez az erotikus művészet hozzáférhetett volna.

Nemcsak költők, hanem festők is szeretettel nyúltak ehhez a témához. Ha az ember összegyűjtené mindazt, amit ők tollal vagy ecsettel elmondtak Saloméról, az emberi gondolkodás és művészet folytonos haladásának a képét kapná egyetlen motivum fejlődéstörténetében, amely egész fénnyel megvilágítja a tradiciók és fejlődések fontosságát a művészetben.

Salome a renaissance festészetében érte el első virágzását. Botticelli, a nagy praeraphaelita az Uffizi képtárban lévő Saloméjával — egy kicsiny és csodálatosan intim, mély és őszinte képpel, amelyen nem győztem csodálni a középkorú ruhájú Salomé megrendítő, álmodozó arcát, amint egy nyitott folyosón fehér tálban viszi a levágott fejet — halhatatlan emlékét hagyta hátra annak, hogy mennyire foglalkoztatta őt a szomorú hercegnő tragikuma. De hogy a nagy Sandro előtt mennyi Salomé keletkezett és mennyi maradt fenn belőlük, ki tudná ezt elszámlálni.

A renaissance nagy mesterei a Salomé témáját egy-egy nagyszabású, reveláló munkával örökítették meg. A drezdai képtárban a Lionardo da Vinci és a Carlo Dolce Saloméja világhírűek. A madridi Pradoban őrzik Tizian ama hires Saloméját, amely előtt Tintoretto felkiáltott: »Végre valaki, aki eleven, vonagló húst fest!«: Csupán ezért a képért akart Wilde Oszkár Madridba menni.

A tizenkilencedik századnak ez a nagy thaumaturgosza, Wilde, aki a tudásból is művészetet csinált, apróra ismerte azokat a krónikákat és középkori költeményeket, amelyeket fentebb csak érintettünk. Éveken át foglalkozott azokkal a Salomékkal is, amelyeket a maga szemével látott, vagy amelyekért be szerette volna utazni a világ összes múzeumait és magába szívni mindazt a poézist, amely ezt az alakot körüllebegi.

És így Botticellin, Leonardo da Vincin, Tizianon át eljutottunk Wilde Oszkárhoz.

II.

Wildenek csak nagyon kevés authentikus nyilatkozata vonatkozik »Saloméra«. Mások, nyilván nem egészen pontos, feljegyzéseire vagyunk utalva, de ezekből, valamint a saját nyilatkozataiból arra következtethetünk, hogy a »Salomé«-val foglalkozott a legtöbbet összes művei közül és ez a fájdalmasan született gyermek, utolsó nagyszabású szülöttje, amely életében annyi bajt, halála után annyi dicsőséget szerzett neki, mindig a szívéhez volt nőve.

Egy párisi ismerőse, a madridi Gomez Carillo érdekes képet fest arról az időről, amikor Wilde a Salomé témájával foglalkozott, talán már írta is. Ez 1892-ben volt, amikor Wilde Párisban élt fejedelmi lábon és a legelőbbkelő irodalmi körökkel volt összeköttetése. Ekkor egészen a francia költészet varázsa alatt élt. Halk, de világos hangján, sajátságos monotonsággal a Flaubert Salambo-jából és más műveiből idézett, Mallarmé költeményeit mormolta vagy Jean Lorrain pajkos, perverz verseit szavalta, nem is annyira a hallgatósága, mint a maga kedveért. Minden gondolata azonban legfőképen »Salomé« körül forgott. Madridba szeretett volna menni, hogy a Pradoban lássa a hires Tiziant, a Stanzioni és az Alessandro Veronese Saloméja is érdekelte volna ott.

Alig múlt el nap — írja Carillo — hogy ne beszélt volna velem Saloméről. Egy nő, aki elment előtte, zsidó hercegnők képét idézte fel előtte. Órákhosszat álldogált a nagy ékszerészek kirakatai előtt és kombinálgatott egy eszményi ékszert, amellyel teleaggathatná bálványa testét. A kirakatok legszebb ékességei nem voltak a szemében méltók arra, hogy elburkolják a Heródiás leányának bűbájos mezetlenségét. Egy este az ucca közepén felkiáltott:

— Mit gondol, nem volna-e jobb, ha teljesen ruha nélkül lenne. Egészen mezetlenül. De teleszórva ékszerrel, ez csilingelne a hajában, a csuklóin, a karján, a nyakán, körülölelné a csipőjét és felvillanó reflexeikkel még szemérmetlenebbé tenné ennek a borostyánfényű testnek a szemérmetlenségét... Mert egy tudatlan Saloméről, aki puszta eszköz mások kezében, nem akarok tudni; nem, nem, Salome mindent tud... Lionardo képén az ajkai a szivének határtalan kegyetlenségét mutatják. A szépsége örvény kell, hogy legyen, a vágya egy oceán... hogy a gyöngyök a keblén szerelemből haljanak meg, hogy szüziessége illata megrészegítse smaragdjait és lángra lobbantsa rubinjait, mialatt a zafir elveszítse fénye tisztaságát ezen a lázas testen.

Egy más alkalommal, talán amikor a Bernardo Luini Saloméját látta a Louvreban, így képzelte el a hősnőjét: »Remegő teste nyulánk és fehér, mint a liliom. Semmi érzéke sincs a szépségében. Angyalszőtte fátylak takarják el karcsúságát, szőke haja aranyfolyamként omlik le a nyakán. A szeme csillog és fénylik — a hit és a remény csillagai.«

Nem egy, hanem száz Salomét tervezett és ugyanannyi tervet dobott el, míg megírta a művét. Tanulmányozta a Flaubert, a Mallarmé, a Maeterlinck és a Huysmans Salomé-felfogását. A Rubens, Lionardo, Dürer, Ghirlandajo, Van Thulden, Leclerc, Regnault és Gustave Moreau »Salomé«-it mind ismerte és alaposan foglalkozott velük. Hosszú vajúdás után alakult csak ki benne a végleges Salomé, amelyet a maga gyermekének mondhatott.

Vajjon mi bírhatta reá, hogy francia nyelven írja meg? Ennek a magyarázatát talán abban lehet találni, hogy egész lelkével fordult ekkor a francia költészet felé, valósággal francia író lett belőle és büszke volt rá, hogy unokája ama Mathurinnek, akinek »Sébasthian Melmoth«-ját Balzac is csodálta.

Az angol kritika hahotával fogadta a francia »Salomé«-t és burkoltan vagy nyíltan azzal gyanusították, hogy Pierre Louys a szerzője. Wilde a nevetséges vád ellen nem védekezett. Egyetlenegyszer nyilakozott Saloméről egy nyílt levélben, amely a »Times« 1893. március 2-iki számában jelent meg és így hangzik:

»A Times szerkesztőjének.

Uram, a figyelmemet felhívták a »Salome« egy bírálatára, amelyet a múlt héten közöltek az ön lapjának hasábjain. Az angol kritikusok véleménye egy francia darabról, amelyet én írtam, természetesen aligha egyáltalában érdekel. Csak azért irok, hogy megkérjem önt, legyen szíves kikorrigálni egy tévedést, amely a kérdéses cikkben jelent meg.

Az a tény, hogy a legnagyobb élő tragika (Sarah Bernhardt) annyi szépséget talált a darabomban, hogy sietett azt előadni, a hősnő szerepét benne elvállalni és az egész költeménynek a maga varázsegyéniségét odakölcsönözni, természetesen mindig büszkeségemre és örömömre szolgált és fog szolgálni és gyönyörűséggel gondolok arra, hogy Madame Bernhardt be fogja mutatni a darabomat Párisban, a művészet élő középpontjában, hol vallásos témákat gyakran átdolgoznak. De a darabomat a szónak semmi értelmében nem írtam e nagy színésznő számára. Sohasem írtam

darabot színész vagy színésznő számára és nem is fogok. Ilyesmi csak irodalmi mesterembernek való, nem — művésznek.

Oscar Wilde.«

Egy másik levele, amelyet a eRading Gaolból írt barátjának, Robert Ross-nak, abból az alkalomból, hogy Lugné-Poe (a Suzanne Després férje) a Théatert libre-ben előadta a darabot, szintén Saloméra vonatkozik. Mily nagy lehetett az öröme a »C. 3. 3.« fogolynak, aki véresre marta a körmét régi hajókötelek fosztásában, aki egy ólszerű cellában volt fogva és akinek egy piszkos, undorító kádba kellett bemennie, ahol előtte tíz rabtársa fürdött meg! Még nem felejtették el egészen, még írónak tekintették: ez az érzése vonaglik át az alábbi sorain:

— »Tudja meg, mennyire meg voltam jutalmazva darabom előadásával és elküldtem köszönetemet Lugné-Poénak. Nagy dolog az, hogy a kegyvesztettség és szégyen idején mégis művésznek tekintenek. Szeretném, ha több örömet találnék benne, de úgy látszik, meghaltam mindenféle emócióra nézve, kivéve az aggodalmat és kétségbeesést. Egyébként legyen szíves tudtára adni Lugné-Poe úrnak, hogy érzem a megtisztelést, amelyben részesített. Ő maga is poéta. Irjon nekem feleletet erre és érdeklődjék, nézzen utána annak, hogy mit mondanak a darabomhoz Lemaitre, Bauer és Sarcey.«

Ezen a két authentikus írásbeli nyilatkozaton kívül a »De profundis«-ban egyhelyütt így emlékezik meg: »A refrainek, amelyeknek visszatérő motivumai Salomét szinte zeneművé teszik, szorosabbra fűzik össze, mint egy balladát«.

Robert Ross szerint azt is mondta Wilde, hogy Salomé ja olyan tükör, amelyben mindenki magamagát láthatja. A művész művészetet, az ostoba sötétséget és a közönséges ember közönségességet. Több ilyenféle, nem egészen hűnek látszó mondása kering Saloméről, amelyről azonban úgy látszik a legkevesebbet beszélt és csak a lelke mélyén őrizte.

Az Aubrey Beardsley rajzművészete, a Richard Strauss zenéje és talán a Max Klinger ihlete is fűződik ehhez a modern, poraiból felvert Saloméhoz.

Vajjon hol fog végződni, hová fog még kicsúcsosodni a judaeai hercegnő története, aki tündértáncot járt egy rég elporladt emberfejért...

WALTER PATERRŐL

Vándorló transzparens felhők az égen. Szünet nélkül úsznak, foszladoznak a mosolygó azúrban, amely csak felénk fordult képe a végtelen sejtésnek, a szárnyaszeghetetlen imaginációnak, amiben gondolataink szeszélyes metafórákba alakulnak — szakadnak, mint fáradt felhőrojtok...

Csodálatos könyv van a kezemben. Már a címe is messzire nyit szemhatárt: Imaginary Portraits, arcképek, amiket a tudás érzékeny lemezére rögzit meg a fáradhatatlan imagináció sugara. A szerzője Walter Pater, egy hét évvel ezelőtt elhúnyt angol iró, akinek a nevét egy idő óta valami áhítattal, irodalmi gourmandsággal emlegetik. Az érdeklődés titokzatosságával vettem a könyvet a kezembe; nagy kíváncsisággal vagyis jóakarattal és némi gúnnyal, azaz rosszakarattal. De az imagináció megfogta a szememet és ragadta lapokon keresztül — csodálatos világitású tartományokon át — míg oda nem értem az öt reális betűhöz: finis. A griffmadár utitársa voltam és erről a szédítő utazásról a közlés mohó vágyával szeretnék elmondani egyet-mást azoknak, akik érdeklődnek iránta.

Ki ez a Walter Pater? Egy élet, amelynek két határköve: 1839—1894. Tehát ötvenöt évet élt. Tanár volt, akinek a keze áldást osztott szét az ifjúság közt. Nagy tudós volt, aki életének egyetlen percét sem töltötte el tanulás nélkül és a percek keserű virágaiból a tudás mézét gyűjtötte össze, amiknek egy részét, mint sonkolyokba a méh, müveibe rakta le: »Studies in the history of Renaissance« — a renaissance korának művészi kinematogrammja; »Imaginary Portraits« — amiben négy valósággal élt embernek csinálta meg imaginárius arcképét; »Marius, az epikureus«, amelyben a filozofáló Marcus Aurelius császár korát festi a képzelet palettájának egészen új szineivel; »Appreciations« és egyéb

tanúlmányok. Mindez eredménye egy csöndes, becsületes munkás életnek, amelynek apró anekdotái kis drágakövek, amik a genie mély bányájának közellétét árúlják el. Maga a kőzet csupán szürke professzori élet, amelybe utazások vittek színt, illatot, levegőt.

Nem is volna szabad okmányszerűen megírni az életrajzát. Az a vakmerő biografus, aki erre vállalkoznék, csak a Walter Pater palettájának szineivel nyúlhatna hozzá. Igazi életrajza olyan imaginárius arckép volna, amilyeneket ő maga festett.

Az essay Shakespeare-jének nevezném őt, ha sokat tartanék erre a jelzőre. Imaginációja — amit különösen nála kell megkülönböztetni a fantáziától — mindig reális adatok vázához tapad. A reális adatokból alkotja meg a maga repülőgépét, mint ahogy Shakespeare is szinte naiv hűséggel ragaszkodott forrásaihoz. Imagináció: ez Walter Pater-i értelemben becsületesebb dolgot jelent, mint fantázia. Hogy miért? Ezt akarom most kimutatni, hogy megadjam a kulcsot, amely, szerény nézetem szerint, az ő »új kapuját« megnyitja. Nem szeretném borjúszemmel nézni.

Imagináció Walter Pater-i értelemben annyit jelent, mint a legmélyebb igazság megsejtése. A fantázia csak játék a mélységgel és magassággal, az imagináció ellenben a lehető legélesebb pillantás, amely a mélységen és magasságon legjobban tud áthatni. Amikor Walter Pater egy országot, egy népet, egy várost, egy embert jellemez: a szeretet legjobban hozzáférő pillantásával látja őket. Nem kell félteni, hogy a nagy szeretet miatt túlságosan közel jut hozzájuk, mert a kellő távolságot mindig megőrzi éles, tudáson fent esze.

És mégis hízelgő arcképeket fest. Bárkinek is veti imaginárius portréját, kristálytiszta művészetével mindig beleállítja szimpátiánk kellő közepébe. Az arcképen nincs egyetlen folt, csupa tiszta fénysugár...

Walter Pater úgy ismeri az embert, mint kevesen a világon! Minden ember — ezt érzem ki igazságnak Walter Paterből — megcsinálja a maga imaginárius arcképét. Mint ahogy mindenki megcsinálja a kedvese imaginárius arcképét. Az igazi élő szerető olyan-e csakugyan, amilyennek képzeljük? Olyanok vagyunk-e mi is, aminőnek álmodjuk magunkat?

Walter Pater azt mondja, hogy igen. Nem az az igazi ember, akit tényeiből ismerünk, hanem az, akinek ő magát álmodja, amilyen akart és n e m t u d o t t lenni! Mondhatná valaki, hogy ez már a szeretet paroxismusa. Én azt hiszem, hogy ez az igazság. Ez a legkövetkezetesebb igazság, amelyet

az eddigi emberi filozófiából le lehet szűrni. Íme az emberi gondolkodás odajutott, hogy nem ismer bűnös, rossz embert, mert nem ismer szabad akaratot, amely útjába tudna állni, fel tudná forgatni a természet törvényszerűségét. Ebből a tételből az következik, hogy mindenki a természet törvényei szerint élt és másképp nem élhetett volna. Ez nem predesztináció, mert a természet törvényei nincsenek úgy előre megszabva, mint az emberi törvények. Itt a törvényt csak utólag lehet konstatálni: így volt!

Mi emberek tehát egyformák vagyunk abban, hogy nem azok lettünk, amik akartunk lenni, hanem az életünk egy faktum, amelyet nem mi szabhattunk meg. Ellenben a különbség köztünk épen az, hogy mik óhajtottunk, vágytunk lenni. Az az imaginárius arckép az igazi ember, a megkülönböztetett ember! És ha a jutalom filozófiai fogalom volna, akkor csak ezt az imaginárius arcképet lehetne megjutalmazni.

A német büntetőjogászok még most is a puszta szándékot, vágyat is büntetik. Mennyivel igazabb, emberibb és mélyebb a Walter Pater igazsága, hogy az embert a szándékáért, a vágyáért megjutalmazni, szeretni kell! Ez az új etika, az »Übermensch« etikája!

Ezután a stilusáról szóljunk, amelyről panegyrist zengtek az esztétikusok. Ez a stilus klasszikus. Nem abban az unott értelemben, amiben a szót használni szoktuk. Klasszikus, mert tiszta, mert gondos és művészi szeretetből fakad. Mondhatnám uj renaissance-stilusnak is, mert a klasszikus költők szeretete érzik meg rajta, ami Angliában, hol a gimnáziumi tanítás igazán megkedvelteti a latin költőket, nem csoda. De azért világért sem klasszikusok utánzása ez a stilus. Az angol irodalomnak van egy fejezete, amelyet pseudoclassicismusnak neveznek. Ezt a gyermektopánt régesrég eltaposta, sőt az irány most érte el öntudatossága, művészete legelsőbb fokát.

Az angol praerafaelita mesterek nem engedték meg tanítványaiknak, hogy antik mestereket másoljanak, hanem a tanítványnak először a maga körül lévő világot kellett a saját szemével nézni, hogy az önmagából való tökéletesedés útján jusson el a klasszikusok szeretetéhez, nem utánzásához. Ez az elv az angol irodalomban is érvényesült. Angliában pedig a jelenvaló világban sokkal jobban meglátni a középkort, mint a klasszicizmust. Ezért van, hogy az angol Olaszországban sokkal hamarabb megérti a praerafaelita és postrafaelita festőket, mint a római romok világát. Az angol író, művész a renaissance világán át jut

az igazi klasszicizmus szeretetéhez. Ez magyarázza meg, hogy a modern angol literaturában miért van oly nagy szerepe a renaissance-nak.

A modern Angliában egész iskola van — ha szabad ezt a kompromittált szót használni —, amely egy csodálatos új renaissance korára feslett ki. A festészetben Dante Gabriel Rosetti, Burne-Jones és William Morris, az irodalomban ugyancsak Rosetti és Morris, valamint Wilde Oszkár és Bernard Shaw, az esztétikában pedig Ruskin, Symonds és Walter Pater magukon viselik az anyajegyet: az új renaissance művészi jegyét, amely örvendetes eredménye annak a búcsújárásnak, amit Baedekeres angolok már szinte hagyományképp végeznek Olaszország művészlevegőjében.

Ezen a nagy rokonvonáson kívül van a Walter Pater stilusának még egy belsőbb vonása, amellyel a világ legnagyobb stilistái közé emelkedik. Semmi forrongás, semmi piszok nincs benne, hanem mindenütt a kialakult gondolatkristály csillog. Művészetével, rengeteg tudásával teljesen uralkodik anyagán; a művészi kihagyásoknak, kritikai takarékosságnak annyira mestere, hogy úgyszólván többet olvasunk sorai közt, mint soraiban. A betük oly szerencsésen rögzítik meg az író hangulatát, hogy ezt csaknem teljes valeurrel sugározzák ki magukból.

Az »Imaginary Portraits« eklatáns példája ennek. A kötetet a rokokó kora nyitja meg egy régi francia napló alakjában, amely így kezdődik: »Valenciennes, sept. 1701.«

Ez a flamand eredetű város a Watteau születése helye. A napló finom leheletszerű stilusa csakhamar elárúlja, hogy egy valenciennesi leány irta, aki érdeklődött Watteau iránt. Figyelemmel kiséri minden lépését, amely Valenciennesből Párisba visz. Ott Watteau az ifjúi küzködés korát éli. A leány már sejti benne a nagy művészt, aki egy csapásra meg fogja hódítani a szeszélyes Párist. És csakugyan, egy napon még Valenciennesbe is eljut a hire, hogy Watteau egy új stilust talált fel, amelyért rajongnak a marquisk és a szépségflastromos marquise-ek és egész Franciaország, amely új divatot kezd. A Watteau parfümös, vidám mennyországát Párisban mindenki csodálja, de csak a valenciennesi leányka érti meg. Ő tudja: Watteau alapjában véve holland lélek és a »bel sérieux«, a csöndes komolyság jellemzi, amellyel felette áll a rokokó kulisszaszerű világának. Nem is őket festi, hanem a gazdagok világát, amilyennek odahaza gyermekkorában látta, ha néha a kastély kapuján bekandikált. Watteaut ez a leány érti meg legjobban. De vajjon Watteau megérti-e őt? Néha hazatér szülőföldjére,

meglátogatja a leány szülcit is és a szalónjukat a maga stílusában festi ki. A napló mindezt elárulja, de szerelemről szó sincs benne. Mindig csak művészeti dolgokról szól, de a sorok közt egy nagy szív sejt, érez, vergődik. Egyszerre csak hazajön Watteau betegen, de nem Valenciennesbe, hanem valahová a környékre, hol nagy magánosságban bevégzi fiatal életét. A napló itt megszakad. És köny szökik a szemünkbe... A fiktiv napló észrevétlenül a szivünkbe lopta Watteau halk, melankólikus lelkét. Megértjük.

Csodákat mondhatnék még a Walter Pater többi imaginárius arcképeiről is. Denys L'Auxerrois alakját pogány életörömmel állítja be a komor francia középkor keresztényi világába. Ez az ember Pán erejével valóságos »aranykorszakot« fakasztott a középkorban, míg a hálátlan emberek ki nem üldözték komor soraikból.

A rosenmoldi hercegben azt a kalandos életű német fejedelmecskét mutatja be, aki végignézte a saját temetését és feleségévé akart tenni egy koldus cigányasszonyt abban a pillanatban, mikor a birodalmi hadsereg megfosztotta trónjától. Walter Pater benne látja az első németet, aki jóval Goethe előtt megértette, hogy a német művészetnek önállónak kell lenni, de nagy céljához nem voltak eszközei.

Sebastian van Storck alakja a nagy hollandiai festők korába visz. Gerard Dow, Cuuy, De Kayser, Hondecoeter a kortársai. Maga Van Storck egy ifjú, aki szerencse, gazdagság közepett született és a természettől lángelmét kapott. Mindenki valami nagy tettet remél tőle, de az ő boldogságra hivatott lelkére lassankint titokban tél borúl. Még csak a szive vonzza a külső világhoz, egy leányhoz, de szive is csakhamar megdermed. A leánynak lemondó levelet ír, amelynek mása abban a csodálatos naplóban van meg, amelybe Van Storck a maga filozófiáját írta meg. Ez a filozófia nyugodt, fenséges és rideg, mint az éjféli nap hazája, minden életörömet csirájában megfojt és a halálban, a nagy eszményiesedésben látja a megoldást. Egy jégkristállyá fagyott lélek, amely mégis annyi rokonságot érzett kortársával, Spinoza Baruch-hal.

Négy lélekről, négy mikrokozmoszról számol be Walter Pater. Nem tudjuk, mit bámuljunk benne jobban: pszichológiája mélységét, ihletet művészetét vagy kiapadhatatlan tudását, amellyel lélekrajzainak részleteit ornamentálja. A műtörténet és az esztétikai kritika minden szépsége egyesül a belletrisztikával műveiben, amiket egyetlen műfajhoz sem lehet sorolni. Egy egészen új költészet, vagy ha úgy tetszik, egy egészen új tudomány ez. Röviden: új szépség.

DANTE GABRIEL ROSSETTI

Az irodalmi botrány nem ép szokatlan jelenség Angliában. Alig van irodalomtörténet, amely olyan bő »scandalous chronicle«-t tudna felmutatni, mint az angoloké. Botrány üldözte ki hazájából Byront, tette nevetségessé Carlylet és újabb időben lehetetlenné tette Wilde Oszkárt. Ezek az irodalmi példák keltik és erősítik meg nyilván azt az általános véleményt, hogy az angol közönség prüd és hogy a kicsinyes felháborodásnak ő találta meg a legjellemzőbb szavát, a »shockingot«. Ezt már nem mossa le róla semmi.

Rendkívüli emberek és a nagyközönség közt való összeütközések azonban nem csupán Angliában történnek meg. Londoni specialitás csak az, hogy ott a közönségnek minden évben szolgálnak néhány botránnyal és hogy ismert nevű írók sem riadnak vissza a közönség újabb provokálásától, amelyben nem az író bátorsága, hanem a publikum hiszékeny felháborodása a feltünő.

A legújabb irodalmi botrány szerzője Hall Caine, aki néhány évvel ezelőtt az »Eternal City« című regényének aktuális politikai alluzióival keltett feltünést. Hall Caine a legújabb regényében, amelynek a »Tékozló fiú« bibliai címét adta, Dante Gabriel Rossetti életének egyik regényes epizódját használta fel. A botrány nagy, nemcsak azért, mert Rossettit, a praeraphaelita festőt és költőt mélyen tisztelik Angliában, hanem azért is, mert Hall Caine barátja volt Rossettinek, csaknem haláláig vele lakott együtt, tehát művét indiskrét leleplezésnek tekintik.

A Hall Caine regénye a Rossetti életéből csak egy

epizódot vesz át, amely körül már egész legenda kering és amelyért Rossettit életében is, halála után is többen megtámadták. De igazságtalanok volnánk ezzel az epizóddal szemben, ha kiszakítanók a Rosetti emlékezetes és némi tekintetben rendkívüli életefolyásából...

Dante Gabriel Rossetti... ennek a névnek még ma is megvan a maga varázsa, mint akkor, mikor Burne Jones először pillantotta meg egy csodás fametszet alatt »D. G. R.« iniciáléját. Ennek a kornak az álmodozó, legendás lelkét a Dante Gabriel Rossetti neve szinte szimbolikusan visszhangozza. A kort félig gúnyosan, félig jogtalanúl a praeraphaelitizmus korának nevezik.

A Dante név nem véletlen a poéta-piktor nevében. Rossettinek már az apja híres Dante-kutató volt és az »Inferno« szerzőjéről kimutatta, hogy korának legnagyobb forradalmára volt, sőt a republikánus Firenzében is a legszélsőbb elvet képviselte. Ilyen kommentárja és forradalmi szellemű költeményei miatt Rossetti apjának el kellett menekülnie szülővárosából, Nápolyból, és hosszas hányódás után Londonba vetődött, ahol megtelepedett és angol nőt vett el feleségül. Itt született 1828. május 12-én Dante Gabriel Rossetti, akinek már a keresztelőjén a család Dante-kultusza jelentkezett keresztapának.

Az ifjú Gabriel geniális családból született és maga is csodagyermek volt. A családban az irodalom, a művészet és a Dante szeretete úgyszólván örökség volt. Dante Gabriel testvérei mind írók lettek. William Rossetti lefordította angolra az egész »Infernot«, Maria Rossetti könyvet írt Dantéről és a legfiatalabb nővér, Christina Rossetti mint költő a bátyja hírével vetekedik.

Dante Gabriel már ötéves korában színdarabot írt, az iskolában, hol az apja az olasz nyelv tanára volt, már a saját verseit szavalta és még nem volt tizennyolcéves, mikor a »The Blessed Damzel« című gyönyörű költeményét megírta. Festői hajlamai is olyan korán jelentkeztek, hogy a művészi érzékű család csakhamar el is döntötte a kérdést, hogy mi legyen Dante Gabrielből. Festőiskolába adták, ahol azonban nem volt sokáig maradása. Amit a festőművészetben kivívott, azt mint autodidakszis utján fejlesztette ki magából. Csak egyetlenegyszer történt, hogy elszegődött tanítványnak, de útja lassankint ettől az első mesterétől, Madox Browntól is elvált.

A negyvenes évek elején (1843 táján) fiatal festők és írók álltak össze, hogy valami újat csináljanak a művészetben, amelynek sorsával nem voltak megelégedve. Olasz-

országból angol turisták révén néhány metszet, kópia került a kezükbe, Benozzo Gozzoli, Ghirlandajo freskóiról, Botticelli és mások képeiről. Az áhítatosan művészi dolgok egyszerre megragadták a figyelmüket annál is inkább, mert a cinquecenton élősködő, hamisan pathetikus divat ellen akartak fellépni. Alapítottak tehát egy folyóiratot, amelynek »A sarjadzás« (The Germ) elég szerény címét adták. Itt jelentek meg első metszeteik, tollrajzaik, amelyeken még a Benozzo Gozzoli, Ghirlandajo és az olasz »praeraphaeliták« hatása látszik meg. Ide írták cikkeiket, amelyek a divatos művészetet támadták. És hogy összetartásukat kifelé is megmutassák, a nevük mellé a P. R. B. betűket (Pre-Raphaelite Brotherhood) illesztették. A »praeraphaelita testvériséget« sokszor érte a támadás, a gúny, a »praeraphaelita« nevüket is így kapták és mint harci jelszót meg is tartották. De csak mint harci jelszót, mert a nevükön és kezdő lépéseiken kívül mi sem fűzte őket az olasz praeraphaelitákhoz. A hét praeraphaelita testvér közt sokkal több volt a művészi egyéniség, semhogy sokáig együttmaradhattak vagy valamely stílust utánozhattak és hosszabb ideig követhettek volna. A hét praeraphaelita testvér közül Rossetti, Holman Hunt, John Everet Millais világhírűek lettek, Collinson, Woolner, Stephens nevét már kevésbbé ismerik a kontinensen, Rossetti fivére, William volt a kis társaság irodalmi csatabárdja. Ruskin, aki akkor szívta magába Firenzében és a pisai Campo Santon az olasz praeraphaeliták iránt való művészi rajongását, a társaságban szimpátiákat és tehetségeket fedezett fel. Hozzájuk szegődött.

Ruskin lett az apostoluk. A »Modern Painters« szerzője már akkor is a művészileg és ethikailag szépnek a fanatikusa volt és a népet a művészet segítségével akarta megváltani. London egyik külvárosban, a Great Fitchfield Streeten alapított egy »Workmen's College«-t, ahol munkásokat tanított ingyen. Ruskin a tájképfestést és az aesthetikát, Rossetti a figurális rajzot tanította ott. Csodálatos iskola volt ez, még csodálatosabb mesterekkel. Ruskin, a szikár, hosszú, szőkehajú és szakállu apostol, aki hétköznap is az ő rajongó nyelvén beszélt és a komoly, hallgatag Rossetti férfiszépsége tetőpontján, ahogy Watts ábrázolta! Szelíd, előkelő, olasz jellemü arca, magas szemöldöke, vastag érzéki ajka, lágy barna szakálla és bajusza, amilyet a Shakespeare arcképein látni, valóságos szuggesztiv erővel hatott Burne-Jonesre, aki mint felénk tanítvány jelentkezett az iskolában és aki később a »praeraphaeliták« legnagyobb büszkesége lett.

Amint Ruskin megteremtette Rossetti hírnevét, a festőnek fellendült a sorsa. Képeit, sőt vázlatait és rajzait a műértők azonmód, amint elkészült, rögtön el is vitték, természetesen olyan olcsó áron, amin Rossettit már rég nem lehet kapni. Így keresett annyit, de nem többet, mint amennyiből megélhetett. Zárkózott, hermetikusan finom lelke nem kereste a népszerűséget és a gyors meggazdagodást. Tízszer annyit szerezhetett volna, ha akarja. Ezt már most meg kell jegyezni.

Kevés kivétellel a festményeit soha ki nem állította és ezek csak a halála után jutottak a közönség elé. Ilyen befelé élő ember volt az irodalomban is. A költeményeit barátain kívül senkinek meg nem mutatta és kiadásukra nem is gondolt.

A poeta-piktor hírneve azonban eljutott egy szép angol leányhoz, amaz Elisabeth Siddallhoz, aki a Rossetti életében olyan regényes szerephez jutott. Elisabeth Siddal csodálatos szépségű leány, aki egy magazinban volt alkalmazva. Rossetti 1850-ben ismerte meg Elisabethet, akire a hallgatag, álmodozó szemű, napolyi szépségű férfiú nagy hatással volt. Rossetti a finom, ideges teremtést, akit az »Ecce ancilla domini« című képén Mária arcvonásaiban meg is örökített, csak 1860-ban vette el feleségül tíz évi huzavona után. Elisabeth Siddal nem gondolta meg Carlyle feleségének a szavait, aki sógornőjéhez egyszer így írt:

»Gondold meg jól, Joan, mielőtt kedvesedül egy lángelmét választasz. Ezzel a hivatással bajok járnak mindenképen. Ha nekem kellene a lángelmét elosztanom, úgy tennék, mint ahogy a mi öreg doktorunk mondja, hogy »adjon neki belőle egy kanállal, de talán... inkább semmit.«

A festői és költői lángelme imádhat egy asszonyt, de ebben az egyben a föld összes asszonyait is imádja. A többiek ugyan csak modellek az egyhez, ám az a szegény féltékeny asszony sohasem tudja, hol végződik a modell és hol kezdődik a gyanú. Büntetlenül nem festhette Rossetti azokat az aetherikusan szép nőket, a leomló barna vagy vörösbarna hajú, mély szürkeszemű, duzzadt felsőajkú leányokat, akiket annyira kedvelt; büntetlenül nem idézhette fel a »Sybilla Palmifera«, a »Blessed Damzel«, a »Proserpine« eleven, buja szépségét. Elisabeth Siddal féltékeny lett a művészre és viharos jelenetek következtek. Egy napon, 1862. február 10-én, mikor Rossetti hazajött, halva találta a feleségét. Elisabeth Siddal laudanummal megmérgezte magát. A laudanumot máskor is használta idegessége csillapítására és nem lehetett tudni, tévedésből vagy szándékosan vett-e

be többet az orvosságból. De Rossettit mégis furdalta a lelkiismeret.

Carlylet a felesége halála úgy megrendítette, hogy az ő saját sürgetésére adta ki Froude a Carlylené naplóját, levelezését, amelyekből az angol közönség megtudta, mennyit kellett szenvednie ennek az asszonynak lángeszű férje mellett. Rossettinek a megdöbbenése máskép nyilvánult meg. Azokat a szerelmes szonetteket, költeményeket, amelyeket Elisabeth Siddalhoz írt és amelyeket csak bizalmas barátai ismertek, az egyetlen meglévő kéziratban a felesége koporsójába tette. Ez félig-meddig vezeklés volt és fogadalom is, hogy többé más nőt nem fog szeretni.

Az igazán regényes fordulat csak most következik. Évek során Rossettiben kissé elhalaványult a »the face of Death«, amelyről annyiszor énekelte bús ritmusait. Azonkívül akadtak a barátai közül sokan, akik emlékeztek a csodásan szép szonettekre, amikor még nem voltak a koporsóban. Sürgették a költőt, hogy ne hagyja elveszni örökre az egyetlen kéziratot. És Rossetti 1869. október 9. és 10. közt levő éjjelen kinyittatta a kihült szerelmese koporsóját, kivette belőle a költemények egyetlen kéziratát és publikálta őket. A szonettek és a költemények a koporsóban sem hervadtak el, hanem új fényt és dicsőséget hoztak a Dante Gabriel Rossetti nevének.

A legendás érzésű »prearaphaelita« korszakban a Rossetti középkorian naiv esete nem tartozik a valószínütlenségek közé. Bár úgy hangzik, mint egy lovagkori románc, bár lelkiismeretfurdalása és impietása is teljesen régi, misztikus legendákra emlékeztet, megtörtént.

Ezek az angol praeraphaeliták a középkort álmodták vissza; az Arthur-legendák, a lovagkori románok, a Chaucer örökké üde poézise illette meg őket; visszasirták a vörös Erzsébet korát is, mikor Shakespeare és Marlowe élt, Rossetti fordításai révén az olasz középkori poétákat ismerték meg egészen Dantéig, aki maga egy egész világ. Ruskin a Giotto és a primitivek, Botticelli és a quattrocentisták szeretetére nevelte őket. Mindez ezeknek az újkori festő és költő lovagoknak lelkében gyönyörü mediaevalis álommá nőtt, amely Rosetti, William Morris és Swinburne költészetében a középkori aranyhímes ruhák és dragakövek pompájával tündöklik. Az angol és olasz középkor egygye olvadt bennük és bár a kis Don Quijoteismustól nem voltak mentesek, mégis egész világot teremtettek maguk körül, amelyről hírmondókép szertekuldöttek a középkori ízléssel, iniciálé-művészettel, pergamenttel kötött könyveket,

amiknek egy részére a Ruskin kézisajtója és művészlelkű kézművesei nyomták rá a »kenti rózsákat«. Ez volt az a kor, amikor a Giotto firenzei »pásztortornyáról« tanulták meg az ódon szövőszék használatát és az angol lakásokat olyan kandallóval, középkorian massziv butorral diszitették, amikben őseik laktak. A mediaevalis álom rányomta a bélyegét az angol művészetre, mindaddig, míg Whistler és az impresszionisták véget nem vetettek a múltba való révedezésnek.

A »trovatore«-lélek dominált Rossettiben. Szonettjeiben, balladáiban, költeményeiben a trovatorék hangja csendül meg, a középkori áhitat, amelynek főként az a pikantériája, hogy egy modern ember lelki életét festi. Az igaz, hogy a szerelem és a líra változik a legkevésbé és Rossetti például csaknem rokonának tekintette azt a párt, amely az »Infernon« végigvonúl. A Dante halott szerelmesét, Beatricét, újra megálmodta az ő kis angol »blesseddamszel«-jében.

Hall Caine, az »Eternel City« híres regényirója, aki a költőt utolsó éveiben ismerte, amikor már meghasonlott magával és mindenkivel, amikor már az elmebaj tünetei tették kellemetlenné a vele való érintkezést, a híres legendás epizódot beleillesztette »The Prodigal Son« című regényébe, ami néhány évvel ezelőtt meglehetős irodalmi botrányt támasztott.

A romanzero hőse, Dante Gabriel, már rég pihen egy regényes, elhagyott tájon, Chelsea környékén. 1882 aprilisában kisérték ide örök nyugalomra, az anyja, Christina nővére és Watts, a híres festő, aki egyedül tartott ki végig irritált lelkű barátja mellett.

HEINE

Ötven esztendővel ezelőtt, 1856 február 17-én halt meg Heine. Ez a nap váltotta meg nyolc évi szenvedésétől, amelyet a sorvadásosok ágyán, a világhírű »matrác-sirban« viselt el, az utolsó pillanatig ép elmével és örökké nyugtalan fantáziával, amely a dantei Inferno lázas képeit és a Holbein haláltáncának maskaráit varázsolta gyászosan vig freskóként párisi betegszobája falára.

A szenvedés nyolc sovány esztendejével kellett meglakolnia »szegény Henriknek« azokért a bő esztendokért, amelyekben megfürdött mindabban a boldogságban, amire csak nagy lélek képes és mindabban a gyönyörüségben, amelyre egy csillogó bogár tanitotta meg; — a Harz-hegységben látta valamikor ezt a rovarkát, amint egy virág napfényes himporában hempergőzött.

Mint Haselriis szimbolikus aranypillangója — ott látható Heine sirján a Montmartre temetőjében — végigsurrant és olykor meg-meghempergőzött a szerelem, a dal és az öröm virágaiban, a düsseldorfi szép napokban, a göttingai diákmámorban, a »Reisebilder« káprázataiban, a »Buch der Lieder« melódiáiban, mig csapongó lelke amaz illat felé nem vonta, amely a Szajna partjáról lengett feléje.

Harminchatéves korában, költői dicsősége, férfiúi szépsége és sikerei tetőpontján érkezett meg Párisba, abba a Párisba, amelyben Louis Philippe, a paraplés király uralkodott, amelynek az alakjait Gavarni karrikaturái tették halhatatlanná a számunkra és amelynek szelleme, izlése még ma is ott lappang Páris utcáin, házain, butorain egyenruháin.

A húsz év alatt, amelyet a francia fővárosban töltött, nyugtalan lelke végigkisérte és végigszenvedte mindazokat

a nagy politikai hullámokat, amelyek Párisból gyűrűztek tovább az egész világba — a februári forradalmon a vagyonát is elvesztette — és amelyek csak a III. Napoleon trónralépésével csillapodtak le. Közbeesett a mi szabadságharcunk is, amely az »Im Oktober 1849« című költeményre inspirálta. Legnagyobb szenvedésünk közepett Párisból, egy világhírű költőtől kaptuk ezt a költeményt, amelynél szebb ajándékkal kevés nemzet dicsekedhetik.

Wenn ich den Namen Ungarn hör',
Wird mir das deutsche Wams zu enge —

dalolta és a Lajtán túl, Rajnán túl azóta sem szerettek úgy bennünket, mint akkor. A Heine már hálni járó lelke ölelkezett a segesvári halott nagy lelkével ebben a költeményben.

Heine párisi évei közül az első tizenkettő talán a legboldogabb volt egész életében. Párisban mindjárt felismerték nagyságát és a »Revue de Paris« előbb a »Reisebilder«-jét, azután a »Buch der Lieder«-t közölte a francia közönséggel. Loewe, aki Hoffmannt, a meseírót annyira megkedveltette a párisiakkal, fordítói erejének javát Heine tolmácsolásának szentelte. És nem hiába.

A franciák rajongtak érte. Baudelaire valósággal leszidta Jules Janint, aki bántani merte Heinét. Théophile Gautier, az »Émaux et Camées« szerzője mint Aristophanes és Till von Eulenspiegel szellemi utódját dicsőítette. Gerard de Nerval, aki utóbb Heine egyik legjobb barátja lett, szentimentális Voltairenek nevezte. Az a mély sentiment, amely pajzán humorral és éles szatirával párosult, csaknem rokonlelkűségnek tetszhetett Párisban és Heine is egyszer a német csalogánynak nevezte magát, »amely Voltaire parókájában vert fészket«. A német csalogánynak Párisban nemcsak meghallották a szavát, hanem hatása a francia lírára kétségbevonhatatlan és ezt olyan tekintély erősíti, mint Nietzsche.

Párisi éveire esik házassága is, amely boldog és zavartalan volt, amennyire Heinén múlott. Mert annyira gyöngéd és okos tudott lenni a házasságában is, amennyire csak ő volt képes. Szerette; imponált neki ez a Mathilde, ez a »femme sans plus«, aki szép, bájosan hanyag, jóságos és könnyelmű volt, aki férje versei iránt alig érdeklődött, aki sétálni járt, mialatt a »pauvre homme« a matrácágyon feküdt és akihez talán legszebb, »legheinésabb« költeményét írta, a »Gedächtnissfeier«-t, amely így kezdődik:

Keine Messe wird man singen,
Keinen Kadosch wird man sagen...

Egyedül áll a lírában ez a vers, amely könyből és mosolygásból, szerelmi gyöngédségből és beteghörgésből áll egyszerre, a Jehuda Halévy, Ibn Gabirol, Musset, Chopin, Maupassant és Verlaine lelkével tart közel rokonságot és amelynél szebb és igazabb emléket alig állítottak Mathildenak, akiről kicsinylőleg és köznapilag szokás vélekedni. Hogy alacsony származású volt, hogy nevelése és olvasottsága nem állt arányban Heine szellemével, hogy sokáig afféle könnyű liaisonja volt a költővel, aki csak egy párbaja előtt tette őt törvényes hitvesévé, mindez eltörpül a Heine szerelmével szemben, amely könnyen hozta meg az áldozatot, hogy a házasság kedvéért a katolikus vallásra tért át és a legszebb sorokban, rímben és prózában hagyta a Mathilde emlékét az utókorra.

Csak ilyen nagy költő és ilyen nagy szerelmes érhette meg azt, hogy egy szép napon egy titokzatos lény, inkább fantóm, mint asszony jelent meg az ágyánál és mintha maga a Muzsa volna, helyet kért egy nős ember lelkében, sőt ülőhelyet és rajongóhelyet a matrác-sír szélén... Mouche.

Gyöngéd és csunya volt, mint a légy, amely ártatlanul zümmögve hullára száll. A hulla felnyitotta fáradt pilláját, amely már rebbenni sem tudott és így felelt a legyecske zümmögésére:

Wahrhaftig wir beide bilden
Ein kurioses Paar,
Die Liebste ist schwach auf den Beinen,
Der Liebhaber lahm sogar.
(An die Mouche.)

Már sokan akartak belepillantani abba a titokba, a Heine utolsó nyolc esztendejébe, amely alatt a teste lassanként elhalt és a lelke annál merészebben szárnyalt művészi szférákban. Ez a nyolc évi szédületes tüzijáték, amely annál mohóbb volt, mert a biztos halált maga előtt látta, megjövendölte és cimborázott vele, valóságos világcsodát csinált a matrác-sírból, amely körül nem madarak csattogtak, mint a »Merlin testvér« broceliandi hantján, hanem elegáns asszonyok selyemviganója suhogott.

Az 1856-iki párisi világkiállítást nem nézték meg az emberek anélkül, hogy ne igyekeztek volna ahhoz a csodához is, amely belépődíj nélkül volt látható az Avenue Matignon harmadik száma alatt, az ötödik emelet egy egyszerű polgári lakásában, egy lakkos festésű spanyolfal mögött. Itt járta a végét a költő, akit már csak a morfium tudott elaltatni, aki a keze segítsége nélkül már nem tudta a szeme-

héját felnyitni, aki annyira összeaszott, hogy a takaró alatt a teste nem látszott nagyobbnak, mint egy gyermeké és aki mégis fáradhatatlanúl szórta elmésségé kincseit.

Mikor egyszer kivitték az erkélyre, honnan a kiállítás útvonalát, a sürgés-forgást, a szüntelen kocsisort lehetett látni és mindig tartania kellett tőle, hogy valaki őt is útbaejti, akkor a kiállítás járulékának mondta magát és sajnálta, hogy nem állíthatja ki az idegeit, amelyekkel bizonyára aranyérmet nyerne. Máskor a Champs Elysée-re esett a pillantása, eszébe jutott a másik elysiumi mező, ahová készült és úgy érezte magát, mint Mahomed koporsója, amely a két Champs Elysée közt lebeg. Mikor az orvosa aggódva kérdezte, hogy tud-e még fütyülni, azt felelte, hogy még akkor sem, ha Scribe úr darabjáról volna szó. Följegyezték és világgá kürtölték ezeket a mondásait, amelyekkel néha rágalmak ellen is kellett védekeznie.

Egy nap aztán vége volt mindennek. A csonttá aszott gyermektestből kiszállt a szellem utolsó sziporkája is. Nem volt többé szükség Grubyra, a derék háziorvosra, sem Zichlinskyre, a derék lengyelre, aki felolvasott és diktando írt Heine számára, sem a »serre-tête«-es ápolónőre, aki mint valami haldokló madárfiókot cipelte ide-oda a költő testét. Madame Heine egyedül maradt és bizonyára átérezte azt a gyászt, amely nemcsak az övé, hanem az egész világé volt.

Ennek a gyásznapnak mostani ötvenedik évfordulóján a németek egyszerre föleszméltek, hogy Heine emlékével ugyancsak csunyán bántak el. Szülővárosa, Düsseldorf, nem engedte felállítani a szobrát, amely végre Amerikába került. Egész Németországban csak két tábla, Düsseldorfban és Göttingában, jelzi Heine emlékét. Az egyetlen valamirevaló szobor a költő montmartrei sírján van, egy szobor, amelyet alkotója, Hasselriis dán szobrász, végigházalt a korfúi Achilleiontól egészen Párisig. Alfred Kerr, a kiváló berlini kritikus mozgalmat indított most, hogy állítsanak Heinének szobrot Berlinben, ha pedig a hatóság nem ad neki helyet, vegyenek meg egy telket magántulajdonba és állítsák ott fel messzeláthatólag. A szobrát is tehát ugyanaz a fátum üldözi, amellyel Heinének még a matrác-sírban is meg kellett küzdenie.

Kétségbevonták költői tehetségét, meggyanusították meggyőződését; vallás és politika még ma is ugyanolyan ellenségesen áll szemben vele, mint régen. Mi volt vajjon a hithitvallása?

Utoljára 1848 májusában járt künn Páris utcáin, amelyek

során a gesztenyefák virágoztak és utolsó útja, amelyet a maga lábán tudott megtenni, a Louvreba vitte, a milói Vénusz szobra elé.

— Sokáig hevertem a lábánál — írja a »Romanzero« utószavában — és olyan hevesen zokogtam, hogy egy kőnek is megindult volna a szive. Az istennő is részvevően nézett le reám, de egyszersmind vigasztalanul is, mintha azt mondaná: »Nem látod, hogy nincs karom és nem tudok rajtad segíteni?«

Lehet-e ennél szebben a szépség vallásáról hitet tenni? Nyilván ez volt az egyetlen vallás, amelyben született és amelyhez mindvégig hű maradt. Görög hedonizmusa, német szentimentalizmusa, aristophanesi humora, héber gúnyolódása és önszatirája, hégeliánus istentagadása, aztán visszatérése a »személyes istenhez«, Napoleon-imádása és rövid ideig való saint-simonizmusa, hű »demokratizmusa«, mély kozmopolitasága és német ragaszkodása (valóságos nosztalgiája, amelyen rajta lehet kapni, mint valami német burschot, aki idegenből képeslevelezőlapot ír haza), mindezek a szines elemzések, amelyek bírálóit gyakran félrevezetik, csak egy közös alapra vihetők vissza, szépérzésére, amely nála az egyetlen vallásos és változhatatlan érzés volt.

Ez tette őt a legelső »modern« költővé. Hedonizmusával megelőzte Wilde Oszkárt, a »l'art pour l'art« elvével az egész mai művészi gondolkodást, szimbolizmusával és miszticizmusával a modern francia lirát. Ő volt a többi közt talán a legnagyobb újságíró, aki valaha élt. Benne van a modern gondolkodásban és modernebb, mint valaha. És nyilván századok múlva is olyan modern lesz, a milyen ma.

NIETZSCHE

»Születtem 1844. október 15-én, a lützeni csatatér helyén. Az első név, amelyet hallottam, a Gusztáv Adolfé volt. Őseim lengyel nemesek voltak (Niecky); úgylátszik, hogy tipusuk jól fennmaradt három német anya közbenjöttével is.«

Így kezdi Nietzsche az autobiografiáját, amelyet Brandes számára írt. Ha kegyeletes számítást csinálunk, kiderül, hogy most október 15-én Nitzsche hatvanéves lenne, ha elérte volna az átlagos emberi korhatárt, amelyen túl a legbecsesebb ajándék-esztendők következnek. Németországban és az egész művelt világon ezen a napon bizonyára hódoltak Nietzsche emlékének, annál is inkább, mert ezen a napon jelent meg Nietzsche életrajzának utolsó kötete leggyöngédebb biografusának, nővérének, Försterné Nietzsche Erzsébet asszonynak a tollából. A »Zukunft«-ban már a megjelenés napján olvashattuk az új kötet legszomorúbb lapjait, amelyek Nietzsche betegségének éveit női és testvéri gyöngédséggel tükrözik vissza.

Az 1888-ik év végzetes utolsó napjaitól fogva »Dyonisos« igazán keresztre volt feszítve. Ő, aki büszkén és méltán mondhatta, hogy Luther és Goethe után legtöbbet használt a német nyelvnek, többé nem találja meg a helyes szavakat, hogy legegyszerűbb kívánságait is kifejezze. A testi és szellemi bénulás, amely elől folyton menekült az Engadin völgyébe, vagy Génuába, vagy az Azur-partra, utolérte Torinóban. Barátja, Overbeck professzor, innen elvitte egy gyógyító intézetbe Baselbe, abba a városba, amelyhez tíz évi tanárságának és Jakob Burchardt-tal való barátságának emléke fűzte. Azon az úton, amelyen egykor szülei házától szárnyra kelt, tért vissza roncskép, szárnyaszegetten Naumburgba, az anyjához. A negyvennégy esztendő óriásából tehetetlen gyermek lett, aki anyja kebelére sietett vissza.

Ebben a szomorú állapotban csak egy öröme érte, mikor özvegységé lett nővére, Nietzsche Erzsébet Paraguayból visszatért és fivére ápolására sietett. Tőle tudjuk, hogy Nietzsche még tehetetlenségének ebben az éveiben is a jó, a türelmes, a szelid és fenkölt lélek vonásait tartotta meg, mint ahogy a ráncos arcból is kisugárzik az egykori szépség emléke. Azt is tudjuk nővérétől, hogy voltak boldogabb napjai, mikor a betegsége nem gyötörte annyira és a napfény felcsókolta hamvadó lelkét. Ilyenkor felolvastak neki és ő figyelt, örült, megjegyzéseket tett, mint egy édes, szomorú beteg, aki lázas álmából kissé magához tér és még mindig bízik valamiben. Még betegségében is megmaradt belőle a nagy vágy, hogy a szabadban, magas helyen, az emberek felett lakjék. De a naumburgi kis házban tartották fogva.

— Mérhetetlenül vágyódott a szabadba, — írja Nietzsche Erzsébet, — de anyánk nem tudta magát rászánni, hogy teljesítse azt a kívánságomat, hogy más házat, nagyobb kerttel vegyünk. Oly nehezére esett, hogy kis házától megváljon, aztán a nagy felforgatástól is félt. Azonkívül az orvos is elhitette vele, hogy a bátyám nem is venné észre a változást.

Ott maradtak a kis házban, míg a szegény öreg asszony, az új madonna, meg nem halt. Ekkor a nővére Nietzschét elvitte Weimarba, a Goethe városába. A város déli részén, egy magaslaton, a »Silberblick«-villában töltötte élete utolsó éveit Nietzsche és ha az ablakon kitekintett, messze keletről bólogattak feléje a fák, amik Goethe és Schiller sírjait árnyékozzák. Egy szobában, amely most Nietzsche-múzeummá van átalakítva, halt meg a nagy »Umwerther aller Werten« 1900. augusztus 25-én.

Halála óta négy, születése óta pedig hatvan esztendő telt el és az az ötvenhat év, amely e két dátum közé esik, minden időre emlékezetes, jelentős lesz, míg ember él.

Se szeri, se száma már ma azoknak a könyveknek, amelyek vele foglalkoznak, róla írnak, mellette vagy ellene több-kevesebb okosságot mondanak. Világhírét mi sem bizonyítja jobban, mint hogy a lelkiismeretesebb bibliografus sem volna képes felsorolni mindazt, amit a világ különböző nyelvén írtak róla. És mi, amikor egy cseppet viszünk ebbe a nagy tengerbe, túlságosan arrogánsak volnánk, ha egy rövid ismertetéssel megtéveszteni akarnók a magyar közönséget. Nietzschének egy »elvi ellensége« maga mutatott rá arra az anomáliára, hogy ma minden bikfic ismerni és ismertetni akarja Nietzschét, holott a megismerés egyetlen

és legközvetlenebb módja, hogy műveit olvassuk. Sajnos, hogy a magyar közönség számára még egyetlen műve sincs lefordítva, de talán jobb is így, mert fordítások dolgában nem vagyunk elkényeztetve és közülünk amúgy is sokan tudnak annyira németül, hogy megítélhetik, hogy Nietzschét csak annak volna szabad lefordítani, aki nemcsak a német, hanem a magyar nyelv minden csínját-bínját ismeri, aki költő és gondolkodó egy személyben és aki hosszú évek sysiphusi munkája után még mindig annak tenné ki magát, hogy sysiphusi munkát végzett. Az ilyen lehetetlen emberre tehát jobb várni. Inkább semmit, mint rosszat.*

Maga Nietzsche körülbelül száz évet jósolt arra, míg megértik. A számítás nyilván pesszimisztikus, mert már ma is van egy csomó kommentátora, aki a megértése felé halad, de nyilván optimisztikus is, mert — mint előrelátható — száz év múltán is arról fognak vitatkozni, hogy Nietzschét a lángelmék vagy az őrültek közé számítsák, illetve, hogy mondataiból mennyit írjanak a betegsége rovására és mennyit lángeszének számlájára. Möbiusok és Max Nordauk mindig lesznek, akik »szimptómákat« keresnek ott is, ahol a mondatok olyan világosak, hogy a gyöngeszeműek belévakulnak.

»Ecce homo!« — fogják kiáltozni ezek arra az emberre, aki azt mondta, hogy »der Mensch ist etwas, das überwunden werden soll.« Ezek sohasem fogják megérteni azt, hogy az ember legszebb törekvése az, hogy maga fölé kerekedjék, örökösen a saját pyrrhosi legyőzője legyen, az igazi győzelemnek minden reménye nélkül, de teljes lelkességével. Ezek nem fogják megérteni, hogy a »Herrenmoral« a legnagyobb tirannizmus magunkon, az emberi voltunkon, »das überwunden werden soll.« És az egész prometheüszi sors, amely a »Geburt der Tragoedie«-től a »Zarathrustra« hattyúdaláig tárul elénk, csak az utolsó győzelem, illetve az ő szemükben az utolsó vereség színében fog feltünni.

Az a pokoli látvány, hogy Nietzschétől lassankint leghívebb barátai elmaradoztak, elcsüggedtek, még meg fog ismétlődni néhányszor a gondolkodás történetében, mintha csak az »ewige Wiederkunft« teóriáját akarná gúnyosan illusztrálni.

Nietzschéhez csak azzal a gondolattal szabad közeledni, hogy itt olyan ember nyomában fogunk járni, aki mindig a legnehezebb, a legjáratlanabb és a legmagasabbra vivő utakat kereste és ha eltévedt rajtuk, visszafordult, hogy újra

* Azóta néhány sikerült Nietzsche fordítás jelent meg magyarul.

kezdje az egészet, még veszedelmesebb és még meredekebb utakon. Hogy eljutott-e oda, ahonnan a lehető legteljesebb megértés perspektivája nyílik? »Ob ich ein Philosoph bin? — Aber was liegt daran!«

Azok, akik a disciplinát szeretik és az alaptalanúl megalapozott teoriákat, azok Nietzschét némi kicsinyléssel »Dichterphilosoph«-nak nevezték el. Ma már ez az epiteton megszabadult salakjától és mint színarany tündöklik Nietzsche neve mellett. Költői szárnyalású nyelvét jellemzi, amely az ő meredeken való szárnyalásaihoz nemcsak hozzáillik, hanem belőlük fakad.

Inkonzekvenciáit és hűtlenségeit rendszerint azok kérik számon, akiknek sohasem volt elég mély meggyőződésük, hogy hűtlenek lehessenek hozzá. És sokan betegesnek tartják benne azt, hogy legnagyobb jóakaróival és barátaival annál könnyebben szakított, mennél idősebb és okosabb, vagy Möbiusék szerint, mennél betegesebb lett. Nietzsche eddig megjelent levelezése sok világosságot vet erre az érdekes kérdésre. Ritschl professzora volt a filológiában, Ritschllel szakított. Burckhardt, a nagy kultúrtörténetíró, kollégája volt Baselben, vele is meghasonlott. Rohde Erwin ifjúkori barátja volt, Rohdével szakított. Wagner Richard valamikor apostol volt a szemében, Wagnerrel szakított. Paul Rée munkatársa és szegről-végről gondolkodásbeli rokona volt, Réevel szakított. Báró Stein Henriket, egy fiatalon elhúnyt wagneriánus és dühringiánus írót, a tanítványául szemelt ki, Stein iránt is elhidegült. Minden újabb ismeretség újabb meg nem értést, újabb szakítást jelentett a számára.

A levelezés azonban híven mutatja, hogy nem Nietzsche lett hozzájuk hűtelen, hanem ők hagyták ott, mert többé már nem értették meg.

Nicht Freunde mehr — das sind, wie nenn' ich's doch?
Nur Freund — Gespenster!
Das klopft mir wohl noch Nachts an Herz und Fenster,
Das sieht mich an und spricht »wir warens doch?«
— Oh welkes Wort, das einst wie Rosen roch!

Hogy is lehettek volna hívek ehhez a nagy lélekhez, aki napról-napra leküzdötte magában a régit, a nyerset, az idomtalant, a tökéletlent.

Dass alt sie wurden, hat sie weggebannt:
Nur wer sich wandelt, bleibt mit mir verwandt!

Akihez ezt a szép költeményt (Einsiedlers Sehnsucht) írta, ez a szegény báró Stein is egy homályos kis levélben

felett a dithirambusra és Wagnerrel mérte össze — Nietzschét! Az ilyen összevetések alázták meg Nietzschét, barátjainak ezek az akaratlanúl ostoba konjekturái keserítették el őt jobban, mint ellenségeinek a támadásai.

És egyszerre csak egyedül maradt. Tudta, hogy ezt a sorsot maga idézte fel a fejére, maga akarta, de érezte, hogy a nagy egyedülvalóság fenségével együtt a terhét is átvette.

— »Emberek, akik végzetszerűek, — írja, — akik ahogy magukat viselik, aszerint a végzetet, a heroikus teherhordók egész művészetét hordozzák magukban: ó, mily szívesen pihennének azok egyszer maguk előtt! Hogy szomjuhoznak erős szívre és vállra, hogy legalább ideig-óráig megszabaduljanak attól, ami nyomja őket! És mily hiába szomjuhoznak! — Várnak; megnéznek mindenkit, aki elmegy előttük: senki sem jön eléjük a szenvedés és szenvedelem ezredrészével sem, senki sem találja ki, hogy mire várnak. — Végre, végre megtalálják első életbölcsességüket, hogy ne várjanak többé; aztán nemsokára a másodikat is, hogy szívesek legyenek, szerények legyenek, ezentúl mindent tűrjenek és mindenkit tűrjenek, röviden: hogy még egy kicsit t ö b b e t t ű r i e n e k, mint amennyit eddig is tűrtek.«

Ez az ő igazi karaktere és ha emberektől húzódott, ezt a mások iránt való gyöngédségből tette. »Es giebt nur i n t e r p a r e s vollkommene Freundschaft« és nem akart senkivel szemben sem barátságot színlelni. Lassankint csak egy levél lett hű hozzá, amit a zord északi szél röpített hozzá. Kopenhágából, ahol Brandes lakott. A Brandes levelei voltak a vigasztalásai azokért a legyőzhetetlen emberi fájdalmakért, amelyek a »Zarathrustra« születését kísérték. A Brandes leveleiből ragyogott feléje az első bátorító fénypont, hogy valamikor meg fogják érteni.

És a posthumus dicsőség, halhatatlanság hamarabb elérte, mintsem hitte. Négy évvel halála után, születése napjának hatvanadik évfordulóján már lépten-nyomon konstatálni lehet, hogy eszméi nemcsak a német, hanem az egész világirodalomra visszahatnak. Az »Umwerthung aller Werthe«-ből keletkezett gondolkodás, a »jenseits von Gut und Böse« való ítélkezés és az »Übermensch« lelkesítő perspektívája, amely az »ewige Wiederkunft« nagy setjelmében nyugtalan megnyugvást talált, — ott csillog a mi mai világbirodalmunk törmelékein, mint a leáldozott nap bíbora az utolsó kavicsszemen is.

Mikor és hol kel fel majd az új Nap, s az új Nap Zarathrustrája?

ERNEST LA JEUNESSE

Mi tagadás, bennünket odahaza a német nyelvöv vesz körül és bármint rúgkapálózunk ellene, kénytelenek vagyunk elfogadni médiumnak, amelyen keresztül a Nyugattal érintkezünk. Csak innen Párisból lehet igazán látni, hogy amit külföldről importáltunk: kényelmi intézkedéseink, divatunk, irodalmi és művészeti ízlésünk, előbb a német szellem vámvonalán mentek át.

Páris ellenben, bár két-három napi, sőt ami még súlyosabb, kétszáz koronányi távolságban van tőlünk, mindig valami közvetlen varázzsal volt reánk. Talán művészeinknek és íróinknak köszönhetjük ezt, akik könnyülábú ifjúságuk hosszabb-rövidebb szakát elég szép számban töltötték közvetetlenül a francia kapitálisban. Vagy talán a múlt század pazar francia irodalmának világraszóló hatása gyűrűzött el hozzánk is.

Annyit tudok, hogy csak nemrég is a francia irodalmat és művészetet mindig jobban szerettük és ismertük, mint a németet. Ami annál feltünőbb, mert a német közelebb van hozzánk, sőt a német irodalom történetét már az iskolában tanuljuk. Dumas fils, Zola, Maupassant, Bourget, hogy csak a nálunk legnépszerűbbeket említsem, a napi élvezeteink voltak, míg a német irodalomból a Göthe, Heine, Schiller és Lenau-szimpátián kivül az iskolai olvasmányok alig hagytak bennünk nagyobb nyomot.

Tíz év alatt hogy megváltozott mindez. A német nyelv meglehetősen hiven közvetitette nekünk az észak óriásait, a norvég Ibsent, az orosz Tolsztojt. Nyomukban a többi

norvég, orosz, dán, holland fiatal írások következtek. Már egészen megszoktuk, hogy minden évben, nem, minden hónapban egy új irodalmi lángesszel ismerkedtünk meg a napilapok tárcarovatában. A berlini színészek a legmodernebb német írók ismeretét hozták el magukkal. Lassankint felfedeztük, hogy a németeknek a legújabb korban is milyen nagy íróik vannak. Annyira belejutottunk ebbe a germán, skandináv és orosz áramlatba, hogy most már velük együtt csiripeljük a francia irodalom és egyáltalán a latin művészetek hanyatlását. Északiabbak lettünk a lenhajú, savószemű skandinávoknál, az Észak győzedelmét, a francia dekadenciát és bájos felületességét hirdetjük. Bájos felületességgel.

Alapjában véve csak érdeklődésünknek némi eltorlódásáról van szó. Vele mentünk a német divattal és elkezdtük bámulni az északi óriásokat, nem érdemetlenül, sőt ellenkezőleg: nagy lelki haszonnal. Közben azonban megfeledkeztünk kissé a francia írókról. Az ő jeleseikről, akik az újabb tíz—tizenöt év óta szakadatlanul támadtak, alig tudunk valamit, úgy hogy írók, akik Párisban már régóta illusztris nagyságok, nálunk még felfedezésszámba mennek. És megint a német irodalom lesz az, amely a számunkra fel fogja őket kutatni. Sajátságos szerepe van most neki amúgy is. Valami csodálatos mohósággal közvetíti észak, dél, kelet és nyugat szerzőit. Ma németül tudni annyit jelent, mint az egész világ irodalmát ismerni — fordításokból. Mintha nem bíznának a maguk nagyságaiban, szinte úgy rémlik, hogy a német kiadók évente több fordított, mint eredeti könyvet adnak ki.

Párisban is többé-kevésbé honorálják a külföldi irodalmat és azok az északi írók, akik német nyelvre le vannak fordítva, megtalálhatók francia nyelven is. Még a németekkel szemben sem szűkkeblűek. Nemcsak Nietzschét ismerik alaposan, nemcsak Hauptmant fordítják, hanem kisebb jelentőségű német írókat is. De azért nagy bizalommal és méltó önérzettel ápolják első sorban a francia irodalmat, mert tudják, hogy ekkora múltból, a kulturális és művészi értékek ilyen nagy gazdagságából könnyen, természetesen és szakadatlanul folyik az új és teremnek az újak. Szinte mellékes, hogy a külföldi nyelvszférákba csak tíz, tizenöt vagy több év múlva jut el a hírük.

Ernest La Jeunesset körülbelül tíz év óta ismerik és becsülik Párisban. Ma harminckétéves ember.

Napilapokban és revuekben szórta el eddig kisebb-nagyobb essayt, amiket csak egyszer-kétszer gyűjtött össze

könyvalakban. Pedig csak egy-kettőt kell elolvasni belőlük, hogy az ember érezze, hogy ezek az aktualitások nem múlnak el azzal az alkalommal, amely szülte őket. Wilde Oszkárról szóló tanulmánya körülbelül megfutotta az egész világsajtót. A legszebb és legokosabb cikk, amit erről a nagy angolról írtak.

Az Ernest La Jeunesse essayit könnyelműség volna ehelyütt kimerítően jellemezni. Mennél inkább sokasodnak, annál inkább értékesebbek. Mind újabb és újabb oldaláról mutatják be ezt az írót, akinek a tudása egyenesen csodálatos. Jó memóriájú emberek, akik megdöbbentő módon emlékeznek minden adatra, magukban véve ritkaságszámba mennek. Az Ernest La Jeunesse tudása és emlékezete nem ilyen mehanikus, öntudatlan, hanem mély gondolkodó. Őt nem lehet rajtakapni, hogy valamit ügyesen elpalástol, amit voltakép nem tud, hanem ép ellenkezőleg: a mondatai a maguk nyugodt, szinte szerény egyszerűségükben a mély gondolkodással járó pontos tudást hordozzák méhükben.

És talán ép ebben a nagy megbízhatóságban van az ő nagy szeretetreméltósága. Ezzel menti meggyőződése kegyetlenségét, amelyet annyira félelem nélkül képes kimondani, hogy a tudása túlontúl éles és biztos fegyvernek látszik. Maurice Barrés nem is látja szívesen a kezében ezt a tőrt, mert ő La Jeunesset alapjában véve a szelídség és a gyöngédség emberének, egyszóval poétának tartja abban a gyönyörű előszóban, amelyet az »Imitation de Napoleon« elé írt.

La Jeunesse költő a lelke legmélyén. Szeretni, becsülni, rajongani, álmodozni tud és annál inkább tud, mert higgadtan és kritikai szemmel képes mindent meglátni. Az ő rajongása soha sincs oktalan dologra pazarolva. Napoleont isteníti, de olyan könyvet is írt róla, amely — és ez nagy szó — teljesen méltó a legnagyobb franciához.

Költő La Jeunesse a nyelvére nézve is, amely teljesen egyéni, alkotó és a dúsgazdag ősi francia nyelvnek pazar új hajtása. Az ő stilusában minden szó a maga helyén, a maga legteljesebb értékében érvényesül, vagy olyan módon és olyan helyen van alkalmazva, hogy még színesebbé, szinte egészen újjá válik. Szóval stilusművész és azok közé a nagyok közé tartozik, mint Anatole France, Maurice Barrés, akik a francia nyelv évezredes kincstárába új ékszereket hoznak.

A »Les nuits et les ennuis« és a »Cinq ans chez les sauvages« című könyveiből ezer példát hozhatnónk fel, de néha a példákat kommentárral kellene ellátni, mert nemcsak

a francia nyelvből, hanem egyenesen a párisi nyelv raffinementjából származnak. E két kritikai műven kívül szépirodalmi alkotások, regények és színdarabok jelzik La Jeunesse tíz évi munkásságának impozáns nyomát. A »Sérénissime«, »Holocauste« és »Inimitable« című regényekben — a párisi Fasquelle-cég kiadásai — egész pompájában kitárul invenciója, amely kritikai műveinek is maradó, művészi értéket ad még az aktualitások körén belül is. Harminckétéves koráig tehát már is jelentős munkát végzett, de pihenni még korántsem ér rá. Most készül kiadni egy »Servedieu« című regényt és egy »Prières« című könyvet, amely egészen párisi szellemű.* Művészkortársainak a jellemzését akarja adni ezekben a szonettformájú »imádságokban«, amikben egy-egy művész a maga legtitkosabb — és néha legpikánsabb — vágyait rebegi el.

— Voilà tout, — írta egy levelében.

*

A Café Cardinal előtt, a boulevard pünkösdvasárnapi forgalmában sokáig haboztam, hogy ne győzzem-e le a kíváncsiságomat és ne elégedjek-e meg azzal a legbiztosabb arcképpel, amit az ember egy író műveiből kaphat csak. A zsebemben volt ugyan a levél, amely barátságosan meghívott ebbe a kávéházba, de éreztem, hogy a kíváncsiságban mindig van valami, ami a másikra nézve kellemetlen.

A tükörfalú, piros bársonypadú kávéház meglehetősen üres volt. Az egész világ a longchampsi mezőn a »nagy díj« futását nézte. Egy márványasztal előtt valaki írt. Az arcát a karrikaturáiról könnyen meg lehetett ismerni.

— Ernest La Jeunesse? — fordúltam hozzá a szinte felesleges kérdéssel. Félretette az írást és mosolyogva nézett fel reám. Kissé furcsa lehettem neki, mert egy távoli ország exotikumát önkénytelenül magammal hoztam. De magam előtt is kissé különösnek tüntem fel. Felkerekedni a Duna mellől és egyszerre beállítani egy párisi kávéházba, belepillantani az emberek életébe, látni egy vérbeli párisi írót, amint úgyszólván »chez lui«, a márványasztalon írja azokat a sorokat, amik a francia nyelv szárnyán messze, ismeretlen világokba is eljutnak.

Közben az arcát fürkésztem, bár magam is, mint valami etnografiai ábra, szelíd, de vizsgálódó pillantásoknak vol-

* Azóta megjelentek „Le Boulevard" és „Le forgat honoraire" című regényei. Catulle Mendès halála óta a párisi „Le Journal" szinházi kritikusa.

tam kitéve az ő részéről. Az ő arca azok közé tartozik, amelyeket nem lehet elfelejteni. A természet már a külsejére is az egyéniség kitüntető bélyegét nyomta. Ilyen arcot nem lehet még egyet Párisban találni.

A középütt elválasztott fekete sörény, amelynek apró göndör fürtjei a peruiakéra emlékeztet, az oroszlánszerűen domború, hepehupás homlok, amelyet sürű, összenőtt szemöldök tesz még komorabbá, az éles, átható tekintetű szem, a dacos orr és végül az annyira kifejező borotvált ajak és erős áll együttvéve olyan jelenséget alkotnak, amelyet eddig egy fényképe, egy karrikaturája sem tudott eléggé megrögzíteni.

Különösen az ajka játéka az, amely dacol minden irott és festett kifejezhetőséggel. Ahogy biggyeszti, szatirikusan félrevonja, itéleteket, véleményeket, érzelmeket fejez ki úgy, hogy néha felesleges szóval kísérnie. Nem ismerem közelebbről, de úgy rémlik előttem, hogy ezzel az arcjátékával több ellenséget szerezhetett magának, mint az irásaival, amelyek bizony némely embernek nagyon fájhattak. És mégis ezt a gúnyos, megyfigyelő arcot, amely egy pillanatra szinte a Notre Dame hires diaboluszára emlékeztet, a legnagyobb jóság és szelidség tudja áthatni, áttetszővé tenni. A hangja is, amelynek különös vékony csengése van, olyan modulációkra alkalmas, amiket az első pillanat ridegségében nem is hinne el az ember.

A kezének egy-egy mozdulata másfelé tereli a figyelmet. Az ujjai tele vannak vastag, nyilván antik gyürükkel és szines brokát mellényén is értékes láncok, műkincsek fityegnek. Kissé meglepi az embert ez a csillogás olyan egyéniségen, akinek nincs szüksége brilliánsokra, hogy megkülönböztesse magát a többitől. Mindez csak addig ellenszenves, mig az ember nem érzi, nem sejti meg a szavaiból, hogy ő lelkében konzervativ nagyur, aki a vieux Parist és a rég letünt világot ép oly álmodozva szereti, mint a Saint-Germain egy-egy pergamenarcú lakója, aki lebocsátott függönyei mögött már nem is tud érdeklődni a modern, indusztrális, parvenü Páris iránt. La Jeunessenek nyilván nincs ilyen palotája és múzeumának egy részét inkább magával hordja. A levelére pedig régi szokás szerint cimeres pecsétet nyom.

— Ez az ön nemesi cimere? — kérdeztem tőle. Felkacagott.

— Pas du tout. Ez a Louvrenak egy régi pecsétnyomója. Az én őseim között nem voltak maréchal de France-ok.

Látszik rajta, hogy örül ennek a blaguenak, amely ked-

ves és egészen párisi. Csak ott lehet megérteni egy boulevardi kávéház sarkában.

A régi ékszerek, a századeleji mellény, a Louvre pecsétnyomója az én figyelmemet is a régi Párisra irányozták.

— Különös itt Párisban, — kötöttem belé — hogy az épületek stilusa nem változott meg Louis...

— Philippe óta, — egészítette ki.

— Hogy a kandallójuk, a butoraik, a szükségleteik mind változatlanok és a múltba sírnak vissza. Alig ismerik a hatemeletes házakban a felvonó-gépet, a W. C.-et és még a színházakban is falépcsőt talál az ember.

Nem vette komolyan a kifogásaimat. Csak annyit felelt:

— Ép ez a párisiaknak az ereje. A konzervativizmus.

És ezt oly meggyőződéssel mondta, mintha egy latifundiumon ült volna. Páris egyik legmodernebb lelkű embere, akinek »a kisujjában« vannak a modern eszmeáramlatok, így találkozik a konzervativizmusban valami öreg úrral, aki harminc év óta nem olvas sem könyvet, sem újságot. Persze az ő konzervativizmusa egészen más természetű. Filozófiai, hogy ne mondjam, művészi, és aki kíváncsi rá, olvassa el a könyveit.

Igen esetlenül megkockáztattam, hogy miért van az, hogy sokkal kisebb kaliberű írókat külföldön jobban ismernek, mint őt. Erre is csak mosolya volt:

— Hiszen önök messze vannak innen, — mutatta gyűrűs ujjával. És kénytelen voltam neki magamban igazat adni, hogy ezt a messzeséget talán ép a legjobb, legmélyebb könyvek győzik le a legkésőbb, mert ezeknek néha odahaza is alig van idejük, hogy áthassák a nagy közönséget, amely a könnyű táplálék iránt fogékonyabb. Wilde Oszkár és Walter Pater például, akiket odahaza már életükben rajongó hívek vettek körül, csak poszthumusan lettek ismertté a külföldön. Külföldön, amely nálunk idehaza voltaképen Németországot jelenti.

Németországban, próbáltam állítani, sokkal hamarabb tünnek fel a tehetségek, mint itt, Párisban. Negyven-ötven éves koruk előtt itt az emberek nem lehetnek arrivék.

— Téved, uram, — felelte egyszerűen — Maurice Barrés, Rostand, Hervieu és még nagyon sokan már kora fiatalságukban érték el a hírnevüket. Én tizennyolc éves koromban arattam az első nagy sikeremet, — tette hozzá szatirikus ajkbiggyesztéssel.

A magyar irodalomról is beszélgettünk. Arany, Vörösmarty, Petőfi, Jókai nevének említésére kissé tiltakozott az ellen, hogy őt olyan tájékozatlannak tekintsem, »in rebus

Hungaricis« és nagy szeretettel, olvasottsággal beszélt a Madách »Ember tragédiájáról«, amely nemrég jelent meg újabb francia fordításban.

— Kár, hogy itt Párisban nem lehet előadni, — jegyezte meg és folytatta:

— A régieket mind szeretjük és becsüljük. De az újabb magyar irodalomról, haladásáról, fejlődéséről fogalmunk sincs.

Itt már én fordíthattam vissza reá az ő mondását:

— De hiszen önök nagyon, nagyon messze vannak tőlünk.

Elbúcsúztunk. Még sokáig néztem magas alakját, amint távozott. Az ékszerei múzeumát egyszerű, hogy ne mondjam munkakabát takarta el. A fején a puha, kissé gyűrött kalap merész ellentét volt az aranykeretű monoklihoz, amelyen keresztül jóságosan és figyelemmel még egyszer szemügyre vett.

Talán még találkozunk. De akkor már majd, lehet, így kell szólítanom:

— Cher illustre maitre...

AMBRUS ZOLTÁN

»A kék virágokkal szegett mezőn egy szép kis kinai lány állott, kontyba tűzött hajjal s türkiszes gombú, hosszú tűvel a hajdiszében. Soha ilyen leányt; kék volt a szeme, kék a ruhája, kék még a haja is. Egy csomó kék virágot szórt elém a habokba, s láttam, hogy virágainak még a levelei is kékek. Körülötte, szép rendben, idomtalan kis kinai majmok ültek, akik mind kéken vigyorogtak a világba, s kék repkényt tartottak a kezükben.«

Ez a csodálatosan finom »Pókháló kisasszony« áll az »Álomvilág« kapujában. Egy lehelet. Egy szines fantóm, alig megfogható. És mégis láttuk valahol, akár egy fura kinai porcelláncsészén, akár első álmaink zöldselyem hálója mögött.

Különös egy muzsa. Nagy, kerekre nyilt, friss szeme van, amellyel szabadon, elfogulatlanúl, újonnan lát meg mindent, amire csak gyermekek és bölcsek képesek; a másik pillanatban hunyorít a szemével, mint aki mögött ezredévek tapasztalata van és akire emberek, földi játékok csak kómikus hatást tesznek. Az egyik percben a mondásai kijelentésszerűek, táltosszerűek, mintha gyermekszájjal a legvénebb igazságokat mondaná; a másik pillanatban finom, tudós ajakká változik, aki a Pico de la Mirandola tanulékonyságával és mélységével beszél »de omni re scibili«, mindent tud, amit a századok és a század feltártak. Meséket mond, amelyek egyszerűek, keresetlenek, mélyek, mint a keleti népek regéi és mintha csak azért volnának mondva, mert a mesélőnek kedve telik bennök a Goethe »Lust zum fabulieren«-jével; de amint a mese elhangzik, csodálatos vonatkozásait egyszerre érezzük, különös fiókokat nyit meg emlékezőtehetségünkben, tapasztalatink és érzéseink közt. Egy világot gyújt meg körülöttünk, amelyet eddig is kiváncsian néztünk és amellyel való összefüggésünket sokszor vizsgáltuk. Mesemondó és filozófus egyszerre, költő és

pszichológus, a képzelet és valóság merész keverője és amit kever, mindig új, sohasem látott, sohasem hallott, valami egészen különös, amely megkülönbözteti az ezertől és milliótól oly világosan, mint ahogy a sok kicsi közül szembetünően és örökre kiválik a mindenkinél vállal magasabb. De sem a tudósok talárját, sem a cinikusok rongyait nem viseli, hanem az álmok, a mesék, a Pókháló kisasszonyok szines ruháját.

Rokona a kilenc muzsának, a Shakespeare Mab királynőjének és az Ezeregyéj tündérének.

És muzsája Ambrus Zoltánnak.

*

Az egyéniség szép szó, sokat mond, de alkalomadtán csak arra való, hogy palástoljon ott, »wo Begriffe fehlen«. Vannak szembeszökő egyéniségek, akiknek más hiján egyetlen olyan tulajdonságuk van, amelyet kidomborítottak magukból. De mennél komplikáltabb, mennél magasabbrendü tulajdonságai vannak valakinek, szóval mennél nagyobb egyéniség, annál nehezebb képet adni róla.

Ezt a zavart és félénkséget érezzük, amikor Ambrus Zoltánról irunk. Nagy, vázoló vonalakkal nem lehet megrajzolni írói képét, mert fölötte finom, szubtilis elemekből áll és minden nagyjából való jellemzést kizár.

Elbeszélő, regényiró és kritikus. Ez is csak nagyjából való jellemzés. Mert hogy drámát nem irt, ebből nem lehet azt következtetni, hogy ez a műfaj idegen tőle. Amit epikai szélességnek neveznek, a leírások és reflexiók egész nagy pompájával megvan ugyan benne, de milyen elevenek, fordulatosak, mélyek, csillogók és lüktetők a párbeszédei! Menynyi rövid és teljes drámai jellemzés az alakokban! Milyen készsége, hibátlansága, tökéletessége a kompozicionak! Kevés elbeszélőben szunnyad annyira egy nagy drámairó, mint Ambrusban. És ha szinházi kritikáit olvassuk, amelyekkel a mi teátrális eseményeinket kisérte, látnunk kell, hogy még nagy külföldi kritikusokban is ritka az a szinte csalhatatlan drámai érzék, szinpadismeret, mintegy szinművészeti éleslátás, amelyet Ambrus minden sora elárul.

Mint elbeszélőnek van egy tulajdonsága, amely látszólag hiba benne. Szereti a reflexiókat, még annak az árán is, ha megakasztja vele a meséjét és eltereli az olvasó figyelmét a főcselekményről. De ez nem az ő hibája, hanem az olvasóé, aki megszokta, hogy az efféle reflexiók többnyire üresek, unalmasak és átugorja őket. Az Ambrus reflexiói hozzátartoznak az elbeszélés lelkéhez, amely nem

érthető meg nélkülök, szinte azt mondhatnám, hogy programmzeneszerűen kísérik, magyarázzák, polifonizálják a szöveget. Tessék elolvasni e reflexiók nélkül a »Midás király«-t — amely eklatáns példája annak, amit mondani akarok — és érthetetlenné válik ez a két kötet, amely a magyar regényirás egyik legnagyobb remeke és a Kemény Zsigmond legjobb regényei mellé, ha nem fölé állítható.

Ezekben a reflexiókban nyilatkozik meg Ambrus Zoltán egyik legértékesebb írói tulajdonsága: a gondolkodás, az elmélyedés, a bölcseség szeretete, amelyet görög szóval filozófiának nevezünk. Filozófus, a bölcseség kedvelője és ha nem is a tudományos értekezések nyelvén, de a költészet választékos formáival szól, ama nagy lirikusok közé tartozik, akik a világot és az embereket a maguk szemével látják és élesebben, mint mások, egyszóval: akiket filozófusoknak nevezünk.

Regényeinek és elbeszéléseinek az alakjai nem egy mesét visznek előre csak a mese bonyolítása kedvéért, hanem az író filozófiáját képviselik és mutatják, hogyan látja ezt a világot egy olyan penseur, mint Ambrus. És — ez már kritika — bizony mondom, érdemes a világot az ő szemével látni, amely egyike azoknak a ritka, kiváltságos szemeknek, amikről áll:

The poet's eye, in a fine frenzy rolling,
Doth glance from heaven to earth, from earth to haeven.

Kár volna belebocsátkozni abba az akadémikus vitába, hogy az elbeszélésben mi a lényegesebb, értékesebb: a »mese«, vagy pedig a reflexió? Csak röviden jelzem az álláspontomat, hogy azt hiszem: minden szavunk, minden mozdulatunk mélyen és jelentősen van beleírva abba a nagy, titokzatos vonatkozásba, amellyel a mi kisvilágunk a nagyvilággal szemben áll; egy mese tehát, amely pure et simple mese volna, nem lenne értelmesebb, mint egy crétin dadogása. Minden mese reflexiókat támaszt bennünk és mennél értékesebbek ezek a reflexiók, annál értékesebb a mese, mert magának a mesének nincs önálló értéke. És hogy egy röpke mese, amely a maga nemében a legtökéletesebb, legegyszerűbb eszközökkel van elmondva, a reflexióknak milyen raját tudja felkelteni, azt nem kell bizonyítanom azok előtt, akik »Bob az oroszlán«-t, a »Finish«-t, a »Pókháló kisasszony«-t, »Nicaragua őrnagy«-ot, »Lórántfy özvegyé«-t és az »Álomvilág« című kötet többi, egytől-egyig csodálatosan tiszta és mesteri elbeszéléseit olvasták.

*

Az a filozófia, amely Ambrus Zoltán egész oeuvrejéből szól hozzánk, vele együtt fejlődött, tökéletesedett és eszünkbe juttatja azt a szép indiai mesét, amelyet el akarunk mondani azoknak, akik nem ismerik.

Egy hindu fejedelem, akinek sokat kellett utaznia, megbízta az udvari tudósát, hogy a könyvtárából kivonatokat készítsen, amelyeket tovább lehet vinni száz helyett tíz teveháton. Az utána következő fejedelem ezt is soknak találta és megbízott egy bramint, hogy írja ki a könyvekből azt, ami lényeges és amit egy teve is el tud vinni. A harmadik fejedelem ezt az egy tevét is soknak találta és megbízta az országa legelső emberét, hogy a sok bölcseségből egyetlen kis zsebkönyvet állítson össze. Ez a bölcs ember a sok bölcseségből csak egyet írt ki a fejedelem számára:

— Légy az élet minden körülményei közt mindenkihez jó.

*

Valami csodálatosan mély embermegértés és emberszeretet szól az Ambrus filozófiájából. A humora is, amely egyik kiemelkedő és értékesen szubtilis tulajdonsága, nyilván ebből fakad. Nem vaskos, nem brutális, nem fanyar, hanem finom, éles, szatirikus; egyenesen metsző volna, ha nem lágyítanák meg a könnyek, a tapasztalás, a megértés, a megbocsátás könnyei. A gyönge, tévedésekkel teli embert nem pellengérezi ki, hanem szeretettel évődik vele, mert belelát a lelkébe és megérti furcsa vágyait, indulatait. Csodálatosan szép lapok azok az Ambrus könyveiben, ahol finom mosolyú humora mint derűs napsugár ömlik el jelentéktelenségükben furcsa emberek jelentéktelen tettei felett.

*

Ambrus Zoltánnak kivételes hely jutott a magyar irodalomban és kiváltságos hely jutna neki bármely nemzet irodalmában. Nem úsznék sehol az árral, sem az ár élén, mert a nagy, szent és általános mindennapiság nem az ő medre.

Kiválasztott művész. Írói sorsa, tekintélye, felsőbbsége, örök nagy árvasága mértföldjelzőkként mutatják azt a rendkívüli utat, amelyet ennek az íróművésznek meg kellett tennie, nem a mi kulturális viszonyaink sekélyessége miatt, hanem önmagából, a saját magasabb pszihológiai törvényei szerint. Távol állt tőle mindig az, amihez művészetének semmi köze sincs: a változó divatok és ízlések szolgálata, az emberek hiúságának legyezése, kedvező eszmeáramlatok felhasználása.

Tudjuk, hogy ez nem érdem. Ambrus Zoltán csak ilyen lehetett és nem más. Az igazi művész épen nagy öntudatosságánál fogva a legbecsületesebb, legőszintébb író.

Ambrus Zoltán munkája óriási fejlődési vonalat jelent a magyar regény, a magyar novella, a magyar kritika és egyáltalán a magyar szépprózа művelésében. Az Arany Jánosoknak, Petőfiknek, Kemény Zsigmondoknak nem epigón utódja ő, akinek a rákövetkező generáció annyi hálával fog tartozni, amennyivel ő tartozott nagy elődeinek.

REMBRANDT

A szélmalom, amely a Rajna mentén, Lejerdorp és Koukerk közt forgott, már rég eltépte vitorláit. Az öreg molnár, Harmen Gerritzen van Rijn, akinek a vonásait állítólag a casseli képtár egy festménye őrzi, és a molnárné, Neeltge Willemdochter van Zuytbrock, akinek kedves, jóságos ráncait egy csomó kép és metszet tartotta fenn, már rég porladnak.

Háromszáz éve annak, hogy kis malmukban megszületett a fiúk, Rembrandt Harmensz van Rijn, akit az egész világ Rembrandt néven ismer és akit Taine lelkesedéssel, az angol és német kritikusok pedig célzattal a festészet Shakespearejének neveztek.

Alig egy emberöltővel ezelőtt még nevetségessé vált volna az, aki kétségbevonja, hogy Rafael a világ legnagyobb festője. Az Urbinoinak a tekintélye úgy ránehezedett a művészetre, mint annak idején Arisztoteles nagysága a tudományra. Delacroix még roppant félénken jelentette ki, hogy ki fog még valószínűleg derülni, hogy Rembrandt mennyivel nagyobb festő, mint Rafael. Azóta forradalmak és viharok dúltak a művészetben. Az új művészek és új irányok más ideálokat kerestek a régiek közt, úgy hogy ma Rafael helyéért más festőnagyságok versenyeznek, Leonardo da Vinci, Michel Angelo, Velasquez és Rembrandt. Két olasz, egy spanyol és egy hollandus. A »germán« szféra kritikusai Rembrandt mellett ütik a vasat és önérzetesen hirdetik, hogy amint az irodalomnak a legnagyobbat, Shakespearet is az »észak« adta, Rembrandt, a világ legnagyobb festője is onnan eredt, ahonnan a középkori világhóditók.

Amint ebből látszik, az a kérdés, hogy ki a világ nagyobb festője, örökké nyilt kérdés marad, mint ahogy a felelet is mindig a korok és izlések szerint fog változni. Annyi bizonyos, hogy a mi korunk izlése és törekvése

annak a négy festőnek kedvez, akik a Rafael »isteni« nagyságán felülemelkedve, a legközelebbi ferkozlek az emberi lelekhez, az emberhez. És köztük Rembrandt, a nagy fiziognómus, aki az emberi arc jellemző erejét, titkait fürkészte, aki mélyen belelátott az emberek lelkébe és áttetszővé tette az arcukat, hogy egész belső világuk kisugározzék rajta keresztül, nem érdemetlenül viseli a festészet Shakespeareje nevét.

A szélmalom vitorlája, amely háromszáz évvel ezelőtt vig lendüléssel hirdette, hogy Rembrandt megszületett, új szelet hajtott a művészet mezején, új termékenység magvait szórta el a világba, úgy hogy Ferdinand Boltól, Govert Flincktől és többi korabeli tanítványaitól fogva Lenbachig, de rajta túl napjainkig is Rembradt szelleme nyiltan vagy titokban benne él a művészetben és az ő ismerete nélkül sok dolgot meg sem lehetne érteni. Hatszáz festmény, háromszázon felül levő metszet és egy csomó rajz, vázlat maradt utána művészi hagyatékképen és ezek egy része — a hollandusok panaszkodnak, hogy nagy része — elszóródott a világba, hogy nagy, szines, világító pillangókként szertehordják egy nagy művész termékenyitő virágporát.

Roppant érdekes a dologban, hogy amikor Rembrandt hatásáról beszélünk, nem szabad elfelejteni, hogy az ő művészete annyira egyéni volt, annyira szubjektiv, hogy az »egyéniség« és a szubjektiv impresszió mai jelszavának a korában is alig lehet találni olyan határozott, markáns és mindenkiétől különböző individualitást, mint a Rembrandté. Még a laikus szeme is a nyilvános galleriák ezer meg ezer képe közt rögtön felismeri, hogy melyiket festette Rembrandt.

Hozzáértők előtt nem titok, hogy mi a nyitja annak, hogy a Rembrandt festményeinek annyira külön, annyira jellemző arcuk van, hogy aki utánozni próbálná elveiket, szolgai másolásba esnék. Rembrandt ép oly »impresszionista« volt a maga korában, mint Manet vagy Cézanne és ép oly kisérletező is volt, mint Seurat, Seignac és a neo impresszionisták. Mondják, hogy már festőnövendék korában erősen tanulmányozta az ablakán beeső sugarak játékát, amelyek egy-egy tárgyra gyűlnek, hogy a többit abban az áttetsző clair-obscurben hagyják, amelyben élességükből sokat veszítenek. Lehet, hogy maga a hollandiai ég is hozzájárult Rembrandtnak ehhez a megfigyeléséhez. Taine, Havard és mások, akik a festészet nézőpontjából vizsgálták a hollandiai eget, arra az érdekes tapasztalatra jutottak, hogy a hollandiai égbolt nem az a csapadékos, örökké esőre

hajló, permetező vagy szakadó ég, amilyennek a tenger közelsége miatt tartják, hanem a felhőrétegek úgyszólván pásztásan vonulnak rajta végig, a sűrű réteget, amely sötétségbe borítja a tájékot, egy áttetsző réteg követi, amelyen már át tudnak törni a napsugarak és néha belemosolyog maga a kék is. Amint a felhők így vándorolnak, sűrűsödnek és vékonyodnak, homályba vagy ép ellenkezőleg hirtelen fénybe, csaknem vakító világításba helyezik a tárgyakat, az arcokat, előáll az a clair-obscur játék és a szinek váltakozó pompája, amely nélkül az egész hollandiai festeszet szinességét, vidámságát meg sem lehetne érteni.

A Rembrandt clair-obscurje és kontraszt-törvényei tehát nem mesterkéltek voltak, hanem a hollandiai éghajlatban gyökereznek. Ő az ő impresszióját híven, becsületesen adta vissza, amint látta. Természetes, hogy a maga szemével, ahogy ő látta és ahogy más nem látta, ahogy más nem is lett volna képes látni. A kritikusok mindig hajlandók irodalmi, ethikai vagy filozófiai velleitásokat beleolvasni egy képbe — különösen azelőtt, amikor a »l'art pour l'art« elve még nem volt annyira tisztázva — és innen van, hogy a Rembradt »technikájához« egész kis legendakör, legendaolvasás fűződik, amely néha képes egészen elhomályositani azt, ami Rembrandt voltakép.

Így például a korábbi kritikusok nekiálltak a Rembrandt képeinek és a világítási árnyalatokba eszmei kapcsolatot, ideológikus kontraszt-törvényeket olvastak bele.

Teszem fel, a hágai képtárban levő »Simeon a templomban« című képén észrevették, hogy Simeon és a Szent család teljes fényben úszik, míg a lépcsőn, amely a főpap trónjához visz, félvilágitásban van az alakok nagy tömege, maga a templom architekturája pedig csak jelezve van és beleolvad a sötét háttérbe. Ebbe aztán beleolvasták, hogy a fény az új vallás, a Krisztus diadalmas közeledését jelképezi, a régi vallás hívei pedig a lépcsőn lassankint homályba, feledésbe borúlnak. E magyarázat helyett nem lett volna sokkal egyszerűbb benézni egy hollandiai templomba, ahol ugyanazokat a világítási effektusokat találták volna meg, mint Rembrandt képén? Az efféle magyarázatok néha már a vicc határán lebegnek. A »Könyörületes szamaritánus« című egyik legnagyobbszerű képén az előtérben egy kutya van, amely egy finomkodó francia interpretátor szerint »megfeledkezik magáról«. Ezt úgy magyarázták, mintha Rembrandt a »chien chiant«-nal az állati brutalitás kontrasztját akarta volna megcsinálni a szamaritánus lelki nemességével szemben.

Nyilvánvaló, hogy Rembrandt az általa megfigyelt, áttanulmányozott és felfedezett világítási fokozatokat öntudatosan alkalmazta, de korántsem olyan erőszakolt magyarázattal, ahogy azt némely kritikusai teszik. Ő a világítási gradációkat arra használta fel, ami minden igazi művésznek legelső feladata volt, hogy a lehető legegyszerűbb eszközökkel a lehető legnagyobb hatást érje el. Amikor tehát a kép jelentősebb részeit kiemelte, kidolgozta, a figyelmet rájok vonta, a mellékesebb részeket, lényegtelenebb alakokat és mozdulatokat az ő híres, csodás, színes clair-obscurjébe merítette vagy csak »lent ébauchement«-ben hagyta meg, ezzel a művészi hatást egyszerűbb, szüntetikusabb eszközzel akarta elérni és nyilván el is érte. Nem ravaszkodással, hanem becsületes, nyílt, igaz művészetével.

Mert a természetességtől, az igazságtól sohsem pártolt el. Hiszen egész pályája, dicsősége, boldogulása és boldogtalansága, még anyagi katasztrófája is erősen összefüggnek azzal, hogy minden erejét, egész életét a művészi igazságnak szentelte, úgyszólván magát oldotta fel műveiben. Hollandia akkor csodálatos virágzásnak indult, 1609-ben lerázta a spanyol jármot, 1648-ban, a westfáliai békében elismerték a függetlenségét, meggazdagodott, parvenü polgárai voltak, akik szerették utánozni a régi főnemesek fényűzését, szóval megindult egy boldog, fiatal, kissé nagyszájú világ, amelynek gyöngeségeit, dőreségeit Rembrandt a maga kis polgári hasznára fordíthatta volna és fényes palotában, gazdagon, jómódban halhatott volna meg, mint Rubens.

Rembrandt, amint újabb kutatások mindinkább kiderítik, sohasem áldozott a gazdagok hiúságának, hanem következetesen a maga művészi ideáljainak szolgált, ami egész természetesen anyagi romlására vitt. Julius Meier-Graefe, a neves német esztétikus a »Jugend«-ben mutatott rá, hogy Rembrandt híres 1656-iki csődje egyenes következménye annak, hogy az előkelő és többnyire izléstelen megrendelők kedvében nem járt és hogy szegényen, elhagyottan, elzüllötten és nyomorultan végezte az életét Amsterdam egyik legszegényebb zugában, a rózsák csatornája, a »Rosengracht« mellett. Arnold Houbraken, első életírója, híres művében, a »Schoubourgh«-ban (1719) ezért jellemzi őt mint rendkívüli tehetséget, aki azonban nem használta úgy a képességeit, amint kellett volna, hanem a saját szeszélyeit követte. Ez az első életírója, aki korban legközelebb volt hozzá, elítélte és tőle származnak azok a romantikus és gyakran kompromittáló adatok, amelyek Rembrandtról átmentek a köztudatba. Ezeket az adatokat

azóta revideálták okmányokból, korabeli iratokból, feljegyzésekből, amiknek kutatásában Ábrahám Brediusnak és Cornelis Hofstede de Grootnak van a legnagyobb érdemük. Még ez újabb okmányozások után is sok felderítetlen pont marad Rembrandt életében.

1606. július 15-én született, amint azt újabb kutatások egész határozottan kideritették. Sokáig 1607-et tartották születési évének, mert házassági okmányában ez a dátum szerepelt. Egy rajnai szélmolnár fia volt, az anyja pékmester leánya. Ezek az egyszerű emberek nagy urat, tudós embert akartak csinálni a fiukból és 1606. május 20-án beiratták a leydeni egyetemre, amiről hiteles feljegyzés maradt. Rembrandt nem sokáig maradt az egyetemen, mert festő akart lenni és akkori szokás szerint egy festőhöz állt be inasnak. Mestere, Jakob van Swanenburgh, aki közepes festő volt, de Rómában járt és a klasszikusok szeretetét hozta magával, három évig tanitotta. Utolsó mestere Pieter Lastman volt. Hogy mennyit köszönhet tanitóinak, nem ismeretes, de egész bizonyos, hogy messze túlszárnyalta és igen hamar elhagyta őket. Amsterdamból, hol tanult, tizennyolc éves korában visszatért Leydenbe és ekkor már nyilván egészen a maga útján haladt. 1627. és 1628-ra esnek első festményei és metszetei. 1630 körül már ismertnevű festő és rézmetsző, úgy hogy a maga erejéből Amsterdamba mehetett, ahol élete végéig megmaradt. Amsterdamban kötötte első és legboldogabb házasságát, 1634-ben feleségül vett egy szép ifjú és nyilván módos leányt, Saskia van Ulenburch-ot, a szép Saskiát, akit annyiszor lefestett és akit ifjúsága egész hevével szeretett. Nyolc évig tartott ez a nagy boldogsága, amikor hirtelen reászakadt az első katasztrófa. Saskia meghalt fiatalon. Négy gyermekük született ebből a házasságból, de közülök csak Titus nevű fiuk élt annyi ideig, hogy az életrajzirók egyet-mást tudhatnak róla. Ez is fiatalon halt meg és egy posthumus leánykája született. Titia, Rembrandtnak ez az unokája és egy Cornelia nevű leánya, aki második házasságából született, vitték csak tovább a Rembrandt-vért. A számos csapás, amely már első házasságából érte, mint élete többi viszontagságai csak fokozták Rembrandt életenergiáját. Úgyszólván minden végzetes évéhez egy-egy nagyszabású művének elkészülése is fűződik. Amikor első felesége meghalt, abban az évben született meg a híres »Éjjeli őrjárat«-nak elnevezett képe, második felesége halála évében pedig a »Staalmesters« készült el, az amsterdami posztócsináló-céh elüljáróinak a csoportképe.

Második felesége, Hendrickje Stoffels mint cseléd került a házához és mivel Hendrickje szép és csinos termetű volt modellnek is használta. Szerelmi viszony is fűződött köztük, két gyermekük született, akik közül Cornélia túlélte az apját.

Nincs még felderítve, hogy hogyan szegényedett el Hendrickje mellett Rembrandt. Utaltunk már Meier-Graefere, aki Rembrandt művészi becsületességében keresi anyagi romlása okát. Mások szerint gyűjtőszenvedelme vitte a tönk szélére. A modellül szolgáló ruhákat, szőnyegeket, fegyvereket, régiségeket drága pénzen szerezte össze, de viszont a keresete nagyon kevés volt. Igen olcsón kellett túladnia a képein. 1656 júliusában végre csődöt kértek ellene a hitelezők, akiket többé kielégíteni nem tudott. Elárverezték a házát, a kedves kollekcióját és mindenét, a vételárból előbb a hitelezőket elégítették ki, úgy hogy Rembrandt alig tudott valamit megmenteni, hogy tovább élhessen.

Egészen addig a saját házában lakott, az amsterdami Jodenstraaton, a régi ghetto elején, tehát a város középpontjához közel. Csődje után el kellett költöznie a város külső részére, a szegényes, piszkos Rosengracht mellé, ahol többé már nem a saját házában, hanem egy nyomorúságos kis házban lakott a mindig hű Hendrickjével és gyermekeivel. Ettől kezdve fokról-fokra szegényedett és elzüllött.

Vége volt a Jodenstraati szép időknek. Nem festette többé a »Zsidó menyasszonyt«, a rabbikat, a ghetto többi alakjait, akikkel bibliai tárgyú képeit is megnépesítette, hanem a Rosengracht szomorú, szegény embereit, ezeket az eltorzult alakokat, beesett mellű, lelógó hasú, ferdelábú embercsenevészeket, akik miatt annyiszor támadták a régi esztétikusok, akik üldözték a »rútat«.

1664-ben meghalt Hendrickje és ezzel újabb nagy csapást mért a sors az öregedő mesterre. Nem is tudott többé felegyenesedni, öt évi szenvedés, pusztulás, züllés után jóformán elfelejtve, mindenkitől elhagyva, nyomorultan halt meg a gazdag Amsterdam egyik legszegényebb házában, 1669. évi október hónap 4-én.

CÉZANNE

Vándor, aki a végtelen Párist járod, hiába fogod keresni Cézannet. Mint az igazgyöngy, olyan ritka. És ha kihalászol végre egyet, meg fogod-e érteni ritka fényét, meg fogod-e érteni, hogy mennyi szépség, kincs, lélek tömörült össze egy könnycseppnyi valamiben?

Cézanne a magányos emberek gyönyörűsége. Roppant ritka, roppant előkelő, nem fut utánad, hanem neked kell utána rohannod, mint egy szép asszony után, amilyent csak egyetlenegyet láthatsz a világon és soha többet.

Két tavasz múlt el már azóta, hogy utánafutottam és illata egy pillanatra meglegyintett.

Az ember először a Luxembourgban keresi. Ebben a múzeumban van egy kicsi, hosszú rosszúl világított terem, amely Caillebotte úr hagyatékát foglalja magában. Caillebotte még abban a korban vásárolta össze az »impresszionisták« vásznait, amikor egészen fiatalok, egészen névtelenek és szegények voltak és még nem is fejthették ki teljes pompájukat. A Manet »Olympiá«-ja szédületesen kimagaslik közülök, a Renoir »Moulin de la Galette«-je felejthetetlen, Degas egy csomó pasztelje, néhány szép Claude Monet, néhány gyönge Sisley és Pissarro egészitik ki a gyüjteményt, amelyhez még négy Cézanne-kép is csatlakozik.

Itt találkozik az ember először Vele. És nem érti. Sok millió tájkép közül roppant élénk, provencei szineivel tündöklik ki. De a színhely nem a déli Provence, hanem az északi Bretagne, ahol Vincent Van Gogh-gal és Paul Gauginnel barangolt, vázlatozott és Caillebotte úr pornic-i házában négy vásznat könnyelmüen elhagyogatott. Fiatal festők mégis rajongva állnak meg e képek előtt és halkan, szerelmesen suttogják: Cézanne. A rejtély ezzel azonban nincs megoldva.

Az igazi Cézanne-ok, amelyekért az 1904-iki fiatalság a lelkesedés lángjába borult, amelyek Renoir, Degas és Monet ajkáról a csodálkozás és a hódolat ritka szavait szabaditották

el, a nagy és titokzatos Cézanne-ok szerteszét gazdag amateurök birtokában vannak, akik sietve vásárolták őket össze, amint a világhír szárnyán az árak magasba szökkent. Camondo grófé a »Maison de pendu«, Gaston Bernheim birtokában van a »Le Pont« és »Choquet úr arcképe«, Eugéne Blot a »Maison abandonnée«-t mondhatja magáénak és nem tudom, hol van a »Raboteurs de parquet« című nagy műve. Egy Pellerin nevű úr felajánlotta a Louvre számára a »Baigneurs« című chef d'oeuvret, de azzal a feltétellel, hogy haláláig a kép az ő magánképtárában marad.

Íme a magyarázata annak, hogy miért nem ismerik alaposan Cézanne-t se a német kritikában, de még a francia sajtóban sem. Muther is alig ismeri. 1903-ban a német szecesszionisták bemutatták az impresszionizmus történeti fejlődését Goyától és Velasquez-től a legújabb neoimpresszionistákig. A teljesség kedvéért néhány Cézanne is volt ott és csak kisebb körben keltettek feltűnést. Bizonytalan hírek, mondhatni: rossz értesülések keringtek és keringenek most is róla. Az egyik a tájképeit ismeri, de nem látta csodálatos csendéleteit, a másik még azt sem tudja, hogy arcképeket is festett. A késő unoka, aki valamikor a Louvre-ban vagy a Luxembourgban együtt fogja látni a legszebb Cézanne-okat, nevetni fogja a mai kritikát a hézagossága miatt.

Nem is tudják megállapítani, hogy kicsoda voltakép ez a Cézanne. Az egyik szerint nem is impresszionista, hanem külön egyéniség, aki klasszikus hatásokon nőtt nagyra és akit csak a szembaja, meg a véletlen vitt az impresszionisták táborába. Olyan szembaja vagy szemszerkezete volt állítólag, hogy minden festményét vázlatban hagyta úgy, hogy az »avatatlanok« impresszionistának nézhetik. A másik szerint a modern francia »primitivek« közé tartozik, mint Van Gogh, Gauguin, Maurice Denis, Vuillard és mások, akik visszatértek a legbarbárabb festéshez, mint »a gyermek, aki először életében kap festőszereket a kezébe«. A harmadik szerint az impresszionisták ősei közé számítható Manet-val, Monet-vel, Renoir-ral, Pissarro-val és Degas-szal együtt. Mindezzel szemben nem jelentéktelen körülmény, hogy Zola »fedezte fel« őt a »Mes haines« című könyvében.

Hol az igazság? Nyilván azoknak az uraknak a lakásán, akik Cézanne képeinek a boldog tulajdonosai. Párisban két olyan műkereskedő van, aki Cézanne-nal üzleti összeköttetésben volt, az egyik Vollard, a másik Durand-Ruel, mindketten a rue Lafitte-en. És a Durand-Ruel magánlakásába, amely a rue de Rome-on van, kell zarándokolni, annak, aki Cézanne-t szereti.

Jártam e fényűző párisi magánlakás ebédlőjében, háló-termeiben, szalonjaiban és zúgjaiban. Egy mosdószekrény felett vagy egy ruhaszekrény mellett ott lógott a kép, amely kis réztáblán viselte a felirást: »Cézanne«. A tavaszi nap, amelyet a Gare Saint-Lazare füstje kissé elhomályosított, betűzött és megvilágította ezeket a képeket, mint a tenger alá szűrődő világosság az igaz gyöngyöt.

Ezek a képek semmiféle »szembajról«, semmiféle »barbárságról« és »primitivitásról« nem regéltek. A művészet fénye volt ez, amellyel szemben az emberek vakok, barbárok és primitivek. Az »artist incomplet«, ahogy Cézannet újabban nevezik, egyszerűen lesújtotta a nézőt, aki érezte a »promesse de bonheur«-t, amelyet egy lángelme szerez.

Oh, hogy ennek az igéretnek a végére nem járhattam! Miért is tartják azok zárva a lakásaikat, akik az emberiség közös kincseit őrzik? Így természetes, hogy Cézanne »befejezetlen művész« fog maradni mindaddig, amig a Louvre idővel majd vagyonok árán be nem kebelezi őt Rembrandtjai és Velasquezei közé.

A provencei Aix-ben, szülőföldjén imént halt meg ez a titokzatos művész, aki a Zola »Oeuvre«-jének a hőséhez szolgált lelki modellül. Zola már korán megsejtette azt, ami 1904-ben el is következett, amikor a világhir szárnyára vette a Cézanne szemérmesen előkelő nevét.

Ez az egyre növekvő visszhang sem tudta kicsalni rejtekhelyéből. Elvonult, elbújt, mint azok a nagy művészek, akiknek az életében nincsenek események, akik mintha csak lelki életet élnének és akiknek a szellemi eseményeit csupán alkotások őrzik, amelyekből késő századok tévetegen, fáradtságosan hüvelyezik ki az embert, aki porból lett és porrá lett, de a halhatatlanságot meggazdagította én-jének egy végtelenbe rezgő sugarával.

BEARDSLEY

Beardsley huszonhatéves korában halt meg és korán porrá omlott földi életének mindössze hat esztendejét áldozhatta fel művészetének.

Hat esztendő: egy lángelmének csodálatos, korán érett, bámulatosan gyors és merész vonalú kifejlődése azok szemében, akik elmélyedtek a műveibe és a modern illusztrátorok és rajzolók egyik fiatal ősét látják eme meteórszerűen elhunyt ifjúban. Mint ahogy hindu varázslók az emberek szemeláttára pálmamagot ültetnek el és ezt bűvös szavaikkal hihetetlenül rövid idő alatt karcsú és terebélyes pálmafává varázsolják, olyan emberfeletti csoda a Beardsley művészetének hatesztendei virágzása.

Neki is megvoltak a varázsigéi, a bűvös mondásai, amelyek nélkül a csudapálmák nem nőnek meg. Ruskin, Burne-Jones és Rossetti virágkorában, amelyre művészi débütje esik, nem vonhatta ki magát a prerafaeliták hatása alól és ő is merített a quattrocento nagy mestereinek örökülde forrásából. Mantegna, Benozzo Gozzoli és Botticelli voltak az ideáljai, akiket egész lélekkel szeretett és akik külömb mesterei voltak, mint mister Brown, az »Art School« tanára, akinél tanulmányait kezdte. Az olasz hatás ép oly nyilvánvaló nála, mint a XVIII. század maitres débonnairesjeinek befolyása vagy a japáni és hindu tanulmányok nyoma. Ha még irodalmi impresszióit is tekintetbe vesszük — Horatius, Juvenalis, Ben Jonson, Pope, Malory, a »Liaisons dangeureuses«, Balzac, Flaubert és Wilde Oszkár művészete egy-egy úi ihlet forrását nyitották meg előtte — továbbá, ha nem felejtjük el, hogy zenei inspirációi is voltak, el kell csodálkoznunk rajta, hogy hat esztendő alatt ennyi bűvös igét és ennyi termékeny csirát tudott magába szívni ez a korán hervadt csodapálma, vagy hogy hasonlatunk még melegebb legyen: ez a százéves áloé, amely hat esztendeig szakadatlanúl virágzott.

Ha egyszerű utánzó vagy megérző lett volna, már rég-

óta napirendre tért volna felette a világ. Ehelyett azt látjuk, hogy az érdeklődés — a komoly művészi érdeklődés — egyre fokozódik irányában és ma már konstatálni lehet nagy és feltünő hatását ép a modern rajzolók legfinomabbjai.

— A rajzai — mondja Otto Eckmann — a legszubtilisebb csemegék érző emberek számára, akik nem kutatnak benne balgamód úgynevezett eszméket, hanem átengedik magukat lapjai ornamentális hatásának. A szuverén izles, amellyel az alkotó művész csak igy és egy hajszállal sem másképp vezet egy vonalat vagy nyújt egy sikot, ez a döntő, nem pedig az egészen mellékes és többnyire véletlen novellisztikus eszme... Hogy egy művészi munkával szemben megálljunk, ahhoz nemcsak odaadás és elmélyedés kell, hanem mindenekelőtt kongeniális érzés — és ezt ép oly kevéssé lehet könyvekből megtanulni, mint a zenében a hallást...

*

Aubrey Vincent Beardsley 1872. július 21-én született Brightonban. Gyönge, beteges gyermek volt, úgy hogy kilenc éves korában már a tüdőbaj szimptomáit konstatálták rajta és gyorsan Epsomba küldték üdülni. Később családjával együtt Londonba költözött. Szüleiről nagyon keveset jegyeztek fel az életirói, a növéréről ellenben tudják, hogy epen olyan zenei csodagyermek volt, mint Aubrey, aki már tizenegyéves korában a nyilvánosság előtt produkálta magát növérével együtt. A két zenei és művészi hajlandóságú gyermek közt mindvégig fennmaradt a testvéri és szellemi rokonszenv.

Aubrey, mint afféle koránérett gyermek, egy bizonyos korban, amint feljegyezték róla, elkezdte falni a rémregényeket és nagy terveket szött. Meg akarta irni a spanyol Armada történetét és tizenhárom éves korában mint a brightoni Grammar School növendéke »Browne Study« cimmel bohózatot irt, amelyet tanulótársai elő is adtak. Rajzoló tehetsége is ébredezett. Karrikirozta a tanárait egy »Past and Present« cimü kis diákújságban, amilyet nálunk az önképzőkörök poétái szoktak »szerkeszteni«.

Tizenhatéves korában kilépett az iskolából és Londonba ment egy mérnöki irodába rajzolónak. Egy év mulva ezt a terhes hivatalt feladta és a londoni »The Guardian« nevü biztositó intézetnél kapott irnoki állást. 1888 őszén tüdővérzése támadt, abba kellett hagynia minden kenyér-

kereső kisérletét és azontúl csak a művészetének és az egészsége ápolásának élt.

Brown mester »Art school«-jában végezte az első tanulmányait, de oly gyorsan kifejlődött, hogy odahagyta első tanárát és a maga erejéből fejlődött tovább. Burne-Jones és Puvis de Chavannes korán felismerték benne a művészt és buzdították. Húsz éves korában már mint kész mester állt a világ előtt.

Első rajza a »Studio« folyóirat legelső számában jelent meg, ahol Joseph Pennel ismertette a közönséggel. Wallance, William Morris életírója és tanítványa mutatta be a modernek kiadójának, John Lane-nek, aki összegyüjtött műveinek most is a kiadótulajdonosa.

Dent kiadó pedig megbizta, hogy Malory, XVI. századbeli költő »Morte d' Arthur« című művét illusztrálja. Ezt tekintik főművének a »Volpone«-illusztrációkkal együtt, amelyeket halála miatt nem fejezhetett be.

1894-ben Wilde Oszkár Salomejának angol fordítását illusztrálta. Ennek az évnek az áprilisában jelent meg a »Yellow Book« című irodalmi és művészeti negyedéves folyóirat, amelynek Beardsley a művészeti szerkesztője lett. A kiadójával azonban meghasonlott és 1896 januárjában megindította Symons Arthurral, a híres kritikussal — aki később gyönyörü tanulmányt irt Beardsleyről — a »The Savoy« című folyóiratot, amely azonban pártolás hiánya miatt csakhamar megszünt. Beardsley illusztrációkkal kereste meg a kenyerét, de a betegsége folyton akadályozta benne és a halál sejtelmével töltötte el. Elmélyedt a miszticizmusba és 1897 márciusában áttért a katolikus vallásra.

Tüdőbaja ekkor már annyira megtámadta, hogy a rideg tavasz elől el kellett mennie Angliából, ahová többé vissza nem is térhetett. Páris és Dieppe enyhébb éghajlata alá menekült s végre a halál elől a Riviérára szökött. Mentoneban érte utol a korai halál 1898. március 25-én, huszonhatéves korában.

*

A perverzitás vádja, amely ellene még most is újból fel-felmerül, csak rémmese, amelyet »Salome«-illusztrációinak és a »Lysistrata« görögösen erotikus motivumainak köszönhet. 1894-ben, mikor az angol Salome megjelent, nemcsak Wilde Oszkárt, hanem őt is megtámadták. Holott Beardsleynek semmi köze sem volt Wilde Oszkár költészetéhez, sőt — amint Robert Rosstól tudjuk — Wilde-del nem is rokonszenvezett. Kicsinylése a »Saloméval« szemben leginkább

abban a zárórajzban mutatkozik, hol a halott Salomét a démonok egy púderes skatulyába temetik. Mégis csodálatos, hogy ebből a műből, amellyel nem érzett lelki rokonságot, merítette egyik legmélyebb inspirációját.

Talán ezért maradt fenn vele szemben a gyanú és a vád, amelyet még táplált az, hogy a legkülönösebb motivumokat használta fel ornamensül: démonikusan feldagadt embryókat, más állapotban lévő nőket — Manon Lescaut-t például ilyen érdekes állapotban rajzolta meg — phallosokat, mammákat, perverz szemeket és ajkakat, sőt a Volpone-illusztrációkban eljutott a hindu mitológiára és a renaissance groteszkjeire emlékeztető mamma- és comb-ornamensekig. Egész törekvése, lelke, iránya, hogy úgy mondjuk klasszikus és még ősibb példák felé vonzották és ezért igazságtalanúl nevezik őt dekadensnek. A modern dekadenciával nem érzett egyet és szimbolikája mély, ősi nyomokon jár. Olasz primitiv és quattrocentista művészek, de még klasszikus tanúlmányok is ihlették meg művészetét.

*

Beardsley mint írómüvész is nyomot hagyott az angol irodalomban. A művei bármily töredékesek, egy érdekes és impozáns egyéniség korai zseniális megnyilatkozásai. Fennmaradt egy »Under the Hill« című elbeszélése, amely csupa kép és exotikus szinpompa; két szatirikus költeménye, »Ballada egy borbélyról« és »A három muzsikus«, valamint néhány essayje, amely befejezetlen maradt, mint például a »Liaisons dangeureuses«-ről szóló tanulmánya. Rosseauról is akart essayt írni, de ezerféle terveit és törekvéseit egyszerre félbeszakította a halál, amely egy nagy művész és talán egy nagy költőtől fosztotta meg az angol nép szellemi kincstárát.

LENAU

— Lenau... — szólt egykori mesterem és hosszú szünetet tartott, mintha egy hatalmas fejezet címét mondta volna el. Balkezével egy nagy fülesbagoly tollát simogatta, amely csodálatos tágranyílt, riadt szemével tekintett maga elé. Egy kertben voltunk, amely a nagy város zúgásában a csöndnek, szemlélődésnek oázisa volt. Az ódon ház vadszőllős tornácán régi, rézcsattos szekrényekben mesterem ásványgyüjteménye volt, messzebb egy lugasból, amelyre nemes szőllő leveles indái kapaszkodtak fel, Horatius márványszobra fehérlett ki. A dolgozószobából pedig a könyvszekrény tetejéről, Goethe klasszikus, gondolkodó vonásai domborodtak elé. Olyan volt a ház, a kert, mintha a kilenc gyöngéd múzsának a hoszpiciuma volna.

— Lenau... — ismételte ősz mesterem. — Augusztus tizenharmadikán, születésének évfordulóján, tanítványaim előtt meg fogok emlékezni róla. Mert nagy ember volt — mondta mély meggyőződéssel... Egy darabig hallgattunk, végre a fiatalok merészségével szólaltam meg:

— Különösnek találom, hogy minden évfordulón minden költő nagy ember.

— Áh, áh, tehát a kétkedés szelleme?

— Úgy van, mester. Megvallom őszintén, hogy az ember érettebb ésszel megtagadja mindazt, amire az iskolában tanították. Mert az iskolában voltakép csak beoltják az embert mindenféle »káros teória« ellen. Az oltás hatása azonban nem tart soká, mert például én már átestem mindenféle »káros teória« · himlőjén.

A mester mosolygott:

És mi kifogása van Lenau ellen?

— Lenaut nagyra becsülöm, de bizonyos tényeket nem tudok magam előtt elhallgatni. Irodalomtörténeti művek váltig hangoztatják, hogy Lenaut szivének egy szála mindig a magyarsághoz fűzte, ahonnan eredetét vette. Ebben az érzelmi kapocsban nem is kételkedem, mert aki magyar földön született és töltötte el gyermekkorát, aki a pesti

Orczy-kertben mint diák atheista kétkedésekkel járkált, aki később Pozsonyban jogot, Magyaróvárt pedig gazdaságot tanúlt és a pusztákon barangolt, félig-meddig magyar embernek érezhette magát, mert hiszen boldog ifjúságának egy része itt telt el, az édesanyja emléke is idevonta. És épen ezért csodálkozom rajta, hogy költészetében ez a magyar vonás mélyebb nyomot nem hagyott. Lenau például járt Amerikában is, ahol földbirtokot vett és huzamosabb ideig lakott. Járta az őserdőt, látta a Niagarát, látott eleven indiánokat is. De azért a Niagaráról, az indiánokról épolyan szétfolyó és általánosságokban gomolygó romantikával ir, mint a Tiszáról vagy a bakonyi betyárokról. A »wilden Söhne der Prairie« és a »wilden Söhne der Puszta« nagyon hasonlítanak egymásra,

Zum Scheidegruss den trauten Waldesräumen
Lässt jeder einmal noch die Flinte knallen...

— mondja Lenau az »Indianerzug«-ban. Ez époly valószinütlen, romantikus dolog, mint mikor Miskát, a pusztai cigányt úgy állítja oda, mint egy frakkos Kubeliket:

Scharfgenau die Saiten stimmt,
Giebt dem Bogen noch des Harzes
Und sein Haar, sein langes, schwarzes,
Wirft er schüttelnd ins Genick.

Szóval rám azt a hatást teszi ez a költészet, hogy romantikusan felületes és csodálkozom rajta, hogy az ember, aki ott járt mindenütt a hely szinén, úgy ir, mintha valami lexikonból böngészte volna ki az etnográfiai adatokat.

— Megálljunk — szólt szigorúan a mester és elkergette a baglyot, amely huhogva bújt a kertnek egy sötét zúgába. — Egy költőt sohasem szabad kiszakitani korából. Olyan ez, mintha egy virágot kitépünk a kertből és beragasztjuk herbáriumunkba. Oda van rögtön a szépsége. Az a kor a romanticizmus szaka volt. A világon mindenütt a vad romantikának hódolt a poézis és volt idő, mikor Goethét, a nagy klasszikust, a »nagy pogányt«, sárral dobálták meg. Maga Lenau is Goethével szemben újra megírta Faustot. A romanticizmus volt annak a kornak szecessziója.

— Legyen szabad egy megjegyzést kockáztatnom, mester. Nagy ellensége vagyok a kategóriáknak. Beszélünk romanticizmusról, amely volt, pedig a romanticizmus mindig volt és ma is megvan. Most például nem romantikus vagyis a különöst kereső irány-e az, amikor a kulturnépeknek egy-

részről a németek közvetítik az orosz, norvég és az egész északi irodalom új oltványait, másrészről pedig az angolok importálják a hindu és japán művészet megtermékenyítő csiráit. »Újat, újat!« ez a jelszó örökkön-örökké az irodalomban és egészen mindegy, hogy a múltból vagy az idegenből hozzák, csak ismerős ne legyen. A név, hogy klasszicizmusnak, romanticizmusnak, naturalizmusnak, miszticizmusnak nevezik-e, egészen mellékes. A különbség csak az, hogy az emberek most már intenzivebben aknázzák ki idegen népek szellemi kincseit.

— Úgy van, fiam. Ez a romantikus fellengőség magyarázata. A táj, a vidék csak keret volt, különösen Lenaunál, hogy a maga gondolatait beleillessze. Abban is igaza van, hogy klasszicizmus, romanticizmus, naturalizmus nem egyebek, mint jelszavak. Nem is szabad ezeket másnak tekinteni, mint a csillagászati földrajzban az ekvátort, a meridiánusokat, a párhuzamos köröket. Ezek sincsenek a földön, de szükségesek hozzá, hogy áttekintsük az egész földet. Ti fiatalok észreveszitek, hogy Greenwichen nem megy keresztül valósággal egy délkör és büszkén hirdetitek, hogy nincsenek délkörök. Mi azonban tudjuk, hogy miért állítottuk fel a meridiánusokat. Ez a különbség köztünk és köztetek. És mikor az ember már pontosan ismeri az irodalom csillagászati földrajzát, csak akkor merülhet el igazán abban, hogy egyes csillagban gyönyörködjék. Így vagyok Lenauval is. Tudom, hogy nála sokkalta nagyobb csillagok is ragyogtag a firmamentumon, de mivel azokat is ismerem és őt ismerem, megszerettem őt.

Az ősz mester felállt és apró, tipegő lépésekkel besietett a dolgozószobájába. Nemsokára visszajött egy ócska, de tiszta könyvvel, amelyből papirszalagok lógtak ki.

— Amint látja — szólt — néha lapozgattam benne. Ott a diófa alatt szoktam olvasgatni sok más könyvvel együtt.

Lapozgatni kezdett a könyvben és inkább a maga gyönyörűségére kezdett szólni:

— Mennyi mélabús dallam, szinte mind egyforma és mégis más. Strófát öltött vágyak, szenvedelmek, amelyeknek egy-egy sorába az ember belesóhajtotta a lelkét. Késő utódok keze pedig csak ellapoz felettük. Csupa lágy hegedűszó, zengő rímek. Hiszen nagy hegedűs volt is ő. Itt vannak a »nádi dalok«.

Niederhangen hier die Weiden
In den Teich so still, so tief.

A lelkemmel érzem, a fülemmel hallom. Itt már ébred

az első szerelem és szárnyalni kezd a költő. Új meg új női képek tünnek fel ábrándos lelke szemhatárán. Előbb Lotte Gmelin, az egyszerű polgári lány, aztán Sophie Löventhal, a ragyogó szellemű asszony, aki méltó párja lett volna neki, ha egy harmadikat, a férjet nem ékelte volna közéjük a sors. Aztán Karolina Unger, az énekesnő, aki úgy játszott vele, mint macska az egérrel... Itt az amerikai út képei váltják fel egymást. Szinte látom az amerikai új földbirtokost, aki elegáns ruhában, keztyüs kézzel fogta a fejszét, hogy néhány csapás után letegye és farmer-szomszédjai nagy mulatságára az őserdőbe menjen — verset írni... Közben meg-megcsillan a magyar föld egy édes-bús emléke... Emitt Lenau, a filozófus vonúl el előttem, amint Schelling természetfilozófiájától áttér Spinoza pantheizmusára és úgy megdöbben a világ rejtelme előtt, hogy közel van az öngyilkossághoz. Itt van a dacos »Faust«, amellyel Goethét akarta legyürni. A titokzatos »Savonarola«, az allegóriáktól súlyos »Albigenser«, a töredéknek maradt »Don Juan«, megannyi nagy költemény, nagy vivódás szülötte, amelyben az író néha a kétségbeesés szélére jutott:

Wieder ist es ach! kein Ganzes.
Sträusslein nur statt eines Kranzes.

De mily illatosak ezek a csokrok! Mennyi szines, pompás virág...

Elhallgatott... A kertre leszállt az esti homály, a sürü bozótból kivillogott a bagoly foszforeszkáló szeme. A harmatos gyepen, mintha a kilenc gyöngéd múzsa halk lépései hallatszottak volna.

TARTALOM

Előszó és egyéb kacérkodás 3
Budapesti glosszák 5
Wilde Oszkár I. 12
Wilde Oszkár II. 17
A judaeai hercegnő 22
Walter Paterről 27
Dante Gabriel Rossetti 32
Heine 38
Nietzsche 43
Ernest la Jeunesse 48
Ambrus Zoltán 55
Rembrandt 60
Cézanne 66
Beardsley 69
Lenau 73

A Modern Könyvtár címlapját
Kozma Lajos rajzolta

Szemelvények a MODERN KÖNYVTÁR megjelenését fogadó kritikákból:

Érdekes terv valósult meg azzal a három most megjelent füzettel, amelyek a Modern Könyvtár című, Gömöri Jenő szerkesztésében megjelenő, új irodalmi, művészeti és tudományos gyüjteménynek első három számaként szerepelnek. A Modern Könyvtár gazdag és nagyszabású programmal indul meg és tekintve, hogy a legjelesebb magyar irók szerepelnek munkatársai sorában, és az idegen irók legértékesebb alkotásait fogja magyar nyelven megismertetni, sőt ebben a formában egészen új és kívánatos sikerű egyik programmpontja szerint magyar költők és irók müveit is fogja a külfölddel megismertetni, a magyar irodalom, a magyar művelődés szempontjából nagy jövőjü és jelentőségü vállalkozás. Az első füzet a kitünő német iró hat legszebb novelláját tartalmazza. Thomas Mann a mai német irodalom egyik legkimagaslóbb alakja. Gömöri kiforrott, simulékony, árnyaló nyelven adja vissza Thomas Mann novelláinak jellegzetes egyéni stilusát. A második füzet Pikler Gyula két igen érdekes és tanúlságos lélektani dolgozatát hozza. Különösen a másodiknak van jelentősége Pikler tanainak megismerése szempontjából. A harmadik füzet Kosztolányi Dezsőnek, az ismert jeles poétának lirai ciklusa. Kosztolányi az új magyar költészet egyik legértékesebb alakja. A szegény kisgyermek panaszai a legnagyobb figyelemre rászolgáló, ritka finomságokkal teljes, elsőrendüen müvészi munka.

(Az Ujság)

Die ersten drei Bände der »Modern Könyvtár« (Redakteur Eugen Gömöri) sind jetzt erschienen und liefern den Beweis dafür, dass diese neue Sammlung geeignet ist, eine längst empfundene Lücke im ungarischen literarischen Leben auszufüllen. Die »Modern Könyvtár« hat sich die Verwirklichung eines wirklich grosszügigen Programms zur Aufgabe gestellt.

(Budapester Tagblatt)

Nagyjelentőségü és nagyjövőjü irodalmi vállalkozás indult meg Modern Könyvtár címen. A vállalat célja: új kultúra megteremtése Magyarországon.

(Független Magyarország)

A magyar irodalmi könyvpiacnak eseménye van. Megjelent a Modern Könyvtár első három füzete. Nemcsak a magyar irodalom ügye a Modern Könyvtár megjelenése, hanem a magyar kulturáé. Gömöri Jenő szerkeszti az új és nagyrahivatott vállalatot.

(Független Magyarország)

A Modern Könyvtár, ez a most megindult, minden magyar intellektustól örömmel és lelkesedéssel fogadott gyűjtemény harmadik füzeteként jelent meg a »Szegény kisgyermek panaszai« s a betűk, papir és kötés harmóniája kedvesen lepi meg az olvasót. Jó ajánlás már az a megkülönböztetett izlés, mellyel épp Kosztolányi Dezsőt választották elsőül a gyűjtemény »Magyar Költők« sorozatába — Kosztolányi új verseskönyve irodalmi esemény s vele emelkedik az úi gyűjtemény eminens jelentősége.

(Dr. Kuthy Sándor, Független Magyarország)

Gömöri Jenő Modern Könyvtár címen új vállalatot indított. Az első három füzet már meg is jelent. Gömöri nagyon gazdag és sokat igérő programmot is ad jövő terveiről, melyek mind a honi, mind a külföldi irodalom legjavát ölelik föl.

(Budapesti Hírlap)

Unter diesem Titel tritt mit den drei ersten seiner Bändchen ein neues literarisches Unternehmen vor das Publikum, das neben Originalarbeiten ungarischer Autoren das Beste der ausländischen Literatur in guten Uebersetzungen verbreiten will. Das Programm der Kollektion sieht vielversprechend genug aus. Die Bibliothek will sich nicht ausschliesslich auf schöne Literatur beschränken, sondern umfasst auch populäre Philosophie, Kunsthistorik u. a. Dies zeigen auch die drei ersten eben erschienenen Bände.

(Pester Lloyd)

Meglepő ujítás, hogy a szerkesztőség nemcsak magyar, hanem német nyelvű könyveket is hirdet; magyar költők és novellisták német nyelvre való átültetésével is kívánja irodalmunkat szolgálni. Reméljük, hogy az új könyvtár minél több igazán értékes művel fog a magyar művelődés terjesztéséhez járulni.

(Palágyi Lajos, Magyar Nemzet)

A Modern Könyvtár 2-ik számában Pikler Gyulának két lélektani tanúlmányát közli és így alkalmat nyújt arra, hogy e páratlan mélységű tanok szélesebb rétegekben is elterjedjenek.

(Fogarasi Béla, Kelet Népe)

Ha Gömöri Jenő továbbra is ennyi ízléssel s ennyi tudással vezeti könyvtárát — akkor valóban kultúrmunkát végez, miért csak elismerést és hálát érdemel.

(H. S., Móka)

Minden intelligens magyar, ki a szép és jó könyvet szereti, örömmel fogadja bizonyára azt a hírt, hogy mihamar magyar nyelven, az irodalmi renaissance legkiválóbbjainak átültetésében olvashatja a világ minden nagy modern íróját.

(Debreczen)

Ebben a tekintetben a Modern Könyvtár szoros értelemben vett kultúrmissziót teljesít, mert eddigi előkészületeiben és intencióiban az ízlés és műélvezet határozott evolúcióia foglaltatik. A Modern Könyvtárnak az előjelekből ítélve, az a célja, hogy modern írónak modern — e szó valódi értelemben veendő — közönséget teremtsen s hogy egymáshoz vonja a kettőt, kik most különböző ízléssel elégítik ki szellemi szükségleteiket. Az említett vállalat programmja pedig méltán igérkezik hidnak az iró és közönség között.

(Ligeti Ernő, Kolozsvári Hirlap)

Gömöri Jenő írótársunk szerkesztésében egy minden izében modern vállalat indult meg közelebb a fővárosban, amely irodalmi vállalkozásnak első és legfőbb célja a modern hazai és külföldi irodalmi termékek legszélesebbkörű terjesztése és ismertetése. Előkelő, értékes, igazán hatalmas fiatal erők szövetkeztek a nagyjelentőségű kulturális cél megvalósítására s a vállalat ki is adta már első három füzetét.

(Jövendő)

Uránia könyvnyomda, Budapest, VII., Rottenbiller-utca 19

A Modern Könyvtár programmja:

Peter Altenberg: Az élet meséi. Gömöri Jenő fordítása.
Leonid Andrejev: Novellák. Havas József fordítása.
Gabrielle D'Annunzio: A holt város. Márkus László fordítása.
Ludwig Anzengruber: A gazdátlan udvar. Benedek Marcell fordítása.
Hermann Bahr: Adolár herceg. Balogh Vilma fordítása.
Balázs Béla: Mysteriumok.
Bánóczi László: Színjáték és rendezés.
Bárdos Artur: Művészettörténeti tanulmányok.
Bernhard Berenson: A renaissance velenczei festői. Wilde János fordítása.
Otto Julius Bierbaum: Mesék és gyöngyök. (Novellák) Gömöri Jenő fordítása.
Björnstjerne Björnson: Erőnkön fölül. Ritoók Emma fordítása.
Björnstjerne Björnson: A király. Ritoók Emma fordítása.
George Brandes: Lassale. Gömöri Jenő fordítása.
Mario Calderoni: A pragmatizmus. Fogarasi Béla fordítása.
Csáth Géza: Új magyar zene.
Csáth Géza: Józsika (Novellák.)
Dienes Valéria: Dialogusok.
Die schönsten ungarischen Novellen. I. Uebersetzt von Karl Gervinus.
Ego: Asszonyok. (Novellák.)
Feleky Géza: Rodin.
Ferenczi Sándor: Freud tanitásai és a lélekelemzés.
Fogarasi Béla: Bergson filozofiája.
Francia Költők. (Anthologia)
Anatole France: Jobb idők felé. (Beszédek) Fogarasi Béla fordítása.
Giuseppe Giacosa: A lélek joga. Bánóczi László fordítása.
Carlo Goldoni: A legyező. Bánóczi László fordítása.
Maxim Gorkij: Kis bourgeoisk. Havas József fordítasa.
Gömöri Jenő: Két egyfelvonásos.
Gömöri Jenő: Ibsen Henrik.
Gerhart Hauptman: Magányos emberek. Benedek Marcell fordítása.
Gerhart Hauptmann: Griselda. Kuthy Sándor fordítása.
Friedrich Hebbel: Judith. Mikes Lajos fordítása.
Friedrich Hebbel: Mária Magdolna. Márkus László fordítása.
Heltai Jenő: Novellák.
Henrik Ibsen: Mire mi holtak feltámadunk. Gömöri Jenő fordítása.
Henrik Ibsen: Brand. Kosztolányi Dezső fordítása.
Henrik Ibsen: Rosmersholm. Balogh Vilma fordítása.
Henrik Ibsen: Hedda Gabler. Gömöri Jenő fordítása.
J. P. Jacobsen: Novellák. Cholnoky Viktor fordítása.
William James: Pragmatista essaik. Fogarasi Béla fordítása.
Karinthy Frigyes: Karikaturák.
Kárpáthy Aurél: Az idegen. (Regény.)
Rudolf Kassner: Tanulmányok. Nádai Pál fordítása.
Gottfried Keller: Novellák. Bánóczi László fordítása.
Kaffka Margit: Novellák.
Kern Aurél: A modern opera fejlődése.
Jules Lemaitre: Elbeszélések. György Oszkár fordítása.
Maurice Maeterlinck: A bölcseség és a végzet. Dienes Valéria fordítása.
Thomas Mann: Fiorenza. (Drámai költemény) Gömöri Jenő fordítása.
Julius Meier-Graefe: Impresszionisták. Wilde János fordítása.
Conrad Ferdinand Meyer: Novellák Gömöri Jenő fordítása.
Octave Mirbeau: A tárca. Benedek Marcell fordítása.
Multatuli: Szerelmes levelek. Karinthy Frigyes fordítása.
Német Költők I. (Anthologia.)
Friedrich Nietzsche: Az ujjongó tudomány. Gömöri Jenő fordítása.
Wilhelm Ostwald: Nagy emberek. Fogarasi Béla fordítása.
Giovanni Papini: A vak kormányos. (Novellák) Zambra Alajos fordítása.
Palágyi Menyhért: A fantázia elmélete.
Edgar Allan Poë: Különös novellák. Karinthy Frigyes fordítása.
Ernest Renan: Caliban. György Oszkár fordítása.
Rainer Marie Rilke: Novellák. Gömöri Jenő fordítása.
Rippl-Rónai József: Emlékezések.
Ritoók Emma: Novellák.
Bernhard Shaw: Candida. Hevesi Sándor fordítása.
Bernhard Shaw: Blanco Posnet leleplezése. Hevesi Sándor fordítása.
Schwimmer Rózsa: A feminizmus.
Arthur Schnitzler: Mici grófnő. Gömöri Jenő fordítása.
Arthur Schnitzler: A vitéz Cassian. Gömöri Jenő fordítása.
Arthur Schnitzler: Irodalom. Balogh Vilma fordítása

Stendhal: Novellák. Kuthy Sándor fordítása.
Stendhal: A szerelemről. Kuthy Sándor fordítása.
August Strindberg: Svájci novellák. Gömöri Jenő fordítása.
August Strindberg: A nyílt tengeren. Gömöri Jenő fordítása.
Szabolcsi Lajos: Henry Becque.
Szalay Károly: A szabadkőművesség.
Szemere György: Siralomházban.
Szép Ernő: Vig dalok. (Magyar költők III.)
Szilágyi Géza: Versek. (Magyar költők IV.)
Hyppolite Taine: Stendhal. Kuthy Sándor fordítása.
Tomor Ernő dr.: Bevezetés a biológiába.
Tomor Ernő dr.: Az alkoholista lélektana.
Ungarische Dichter I. (Magyar költők német nyelven.) Babits Mihály, Balázs Béla, Heltai Jenő, Kosztolányi Dezső, Szép Ernő, Szilágyi Géza. Nachdichtung von Horvát Henrik.
Giovanni Vallati: Nyelvproblémák. Fogarasi Béla fordítása.
Vajda Ernő: Marionettek.
Vámbéry Rusztem: A gonoszlevők pszihológiája.
Frank Wedekind: Haláltánc. Gömöri Jenő fordítása.
Whitman: Fűlevelek. (Versgyüjtemény.) Ligeti Ernő fordítása.
Wilde János: Firenze és művészete.
Oscar Wilde: Intenciók. Cserna Andor fordítása.

A MODERN KÖNYVTÁR Szerkesztősége: Budapest, VIII. Vas-utca 15/b., I. 18. A Könyvtár szellemi részét illető min dennemü közlemény, megkeresés, ideküldendő.